

Anmeldelser

Niels Åge Nielsen: Danske Runeindskrifter. Et udvalg med kommentarer. Hernov. 1983. 243 sider.

I 1981 udsendte forf. »50 danske runeindskrifter«, udg. af Nordisk Institut, Aarhus Universitet. »Den store interesse, som den lille bog vakte blandt læsere med sans for vikingetiden og for sprog og arkæologi, inspirerede Niels Åge Nielsen til en større bog med læsning og tolkning af 135 runeindskrifter« (forlagets forord). Denne bog fremtræder som et festskrift i anledning af forf.'s 70 års fødselsdag, udgivet med støtte af ministerium og et privat fond.

Indledningen, der er den samme som i det lille hefte, indeholder: 1. Rune-skriften. 2. Runenavne. 3. Runevers (s. 17-22). 4. Runeindskrifternes syntaks og Diderichsens sætningsskema. Endvidere litteratur. Ved den enkelte indskrift gives oplysning om fundsted og opbevaringssted (plads). Under Rønningestenen (s. 93) oplyses, at den i 1982 er blevet flyttet ind i kirken. Ved Lundstenen anføres, at den er i »Kulturen« i Lund (efter Moltke, Runerne i Danmark 420). Der har den imidlertid ikke stået. I forbindelse med Universitetsbibliotekets ombygning førtes den i 1957 tilbage fra »Runstenshøgen« til Helgonabacken og opstilledes i bibliotekets »visningsal«, den tidligere læsesal. Bogen er forsynet med mange illustrationer, hovedsagelig efter DR Atlas. Vikingetidens indskrifter gengives såvel i translitteration som i transskription, hvad der er meget nyttigt. Indskrifterne er ordnet i grupper efter alder (s. 27), og i indholdsfortegnelsen følges den kronologiske inddeling i DR. Men der savnes et alfabetisk indskriftregister.

Forf. er stærkt interesseret i at bestemme indskrifter som vers. Det forholder sig tilsyneladende med vers som med tilsigtede talforhold: Man finder dem, når man søger dem. Anm. skal af gode grunde afholde sig fra at diskutere versene, det vilde desuden kræve en særskilt afhandling. Interessen for vers har fået forf. til at interessere sig for indskrifternes syntaks og anvende Diderichsens sætningsskema. Han konstaterer, at »i runesproget finder man i det store og hele det samme syntaktiske system som i det senere lovsprog. I en række tilfælde, hvor der forekommer brud på sætningsskemaet, skyldes dette *poetiske friheder i vers*« (s. 22; fremhævet her). Det har sikkert fornøjet forf. at placere indskrifternes ord i skemaet og markere tomme felter. Men der er næppe mange, der vil have glæde af det. Ikke alle runologer er fortrolige med Diderichsens sætningsskema, heller ikke de studerende, og særlig anskueligt er det just ikke. Men hertil kommer, at skemaet er udformet til at beskrive ordstillingen i gammeldansk lovsprog og senere benyttet til nydansk. Det er ikke universelt. Det er ikke uden videre givet, at det passer til ældre sprogtilstande, og det gør det heller ikke.

Om guldhorns-indskriften hedder det »Placeringen af det direkte objekt

mellem fundamentfelt og neksusfelt viser, at vi her har poetisk syntaks« (s. 33). Iflg. Elmer H. Antonsen, *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions* (1975) 24 f. er slutstilling af verbet dominerende i »Northwest Germanic« (d.v.s. de ældste indskrifter), medens »North Germanic« overvejende har verbet »in medial position«. Ikke alle Antonsens eksempler tæller i denne sammenhæng, f.eks. mangler nogle objekt. Men der er adskillige indskrifter med sætnings verbet på tredje plads, se Krause, *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften* (1971) 133 f. Ordstilling med objekt før verbet anses for indoeuropæisk og urgermansk. Se Lehmann i *Toward a Grammar of Proto-Germanic* (1972) 241. Forf. anfører i litteraturlisten Paul J. Hopper, *The Syntax of the Simple Sentence in Proto-Germanic* (1975); her behandles det finite verbums stilling s. 44-58. Indskriften anses af flere forskere for at være vers, men poetisk ordstilling har den ikke.

Forbandelsesformlen på Glavendrup-stenen lyder *At rita sa wærþi æs sten þænsi ailti æþa æft annan dragi* (over for *æs ailti sten þænsi* Tryggevælde). »Placeringen af det direkte objekt *sten þænsi* i neksusfeltet (i stedet for i indholdsfeltet) foran verbet betegner et markant brud med prosaisk syntaks« (s. 90). Men indskrifterne veksler i relative sætninger mellem ordstillingen objekt – verbum og verbum – objekt, se DR sp. 882, og forf. har 335 Västra Strö 2 med relativsætningen *æs skip atti mæþ hanum* (s. 209). Uden kommentar! Om bisætningens ordstilling i nordisk, se Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*² § 506, Wenning, *Studier över ordföljden i fornsvenskan* (1930) 22 ff.

Jelling 2 har relativsætningen *æs seR wan Danmork alla ok Norwæg ok dani gærþi kristna*. »Afvigende fra normal prosasyntaks er fremdragningen af objektet i ledsætningsemnet *ok dani gærþi kristna* i stedet for det ventede: *ok gærþi dani kristna*. Dette må vurderes som et poetiserende kunstgreb, der hænger sammen med, at hele afsnittet fra *sa Haraldr* og ud er en strofe i *fornyrðislag*« (s. 112). Der er ikke noget påfaldende ved denne ordstilling i en bisætning, og i 2. koordinationsled (som her) forekommer den også i hovedsætninger, se Åkerlund i *Arkiv* 51 (eksempler i svenske runeindskrifter s. 138).

Diderichsens sætningsskema kan kun vise, om en bestemt ordstilling er forskellig fra nydansk, derimod ikke om den afviger fra ordstillingen i den pågældende sprogtilstand. Forf. er så varm på vers, at han ikke har bekyrret sig om runesprogets ordstillingsregler.

I forlagets forord oplyses, at han fik en opfordring fra Folkeuniversitetet i Odense til at holde et foredrag. Forf. valgte som emne »de ældste fynske runeindskrifter«, og forbandelsesformlernes omstridte ord vakte hans interesse. Det blev til *Runestudier* 1968. Som ekspert i etymologien kendte han »det bevægelige s«, og han sammenstiller *rita*, *rata* (med antaget oprindeligt *hr*) med oldn. *skratti* 'trollmand, ondt væsen; troll' (*Runestudier* 14 f.; han skriver, at denne vekslen mellem *h* : *sk*, osv. synes at have undgået forskernes opmærksomhed; men den er dog udførligt behandlet af Noreen, *Urgermanische Lautlehre*, 1894, 202-08). Det er en skarpsindig hypotese, og tolkningen placerer ordet i den sfære, hvor det kan antages at høre hjemme, jfr. *siði* 'sejdmænd' på Skern-stenen. Forf. opstiller også en etymologi til Stentofte-Björketorps *herAmA-*, *hAerAmA-* ud fra det mobile s. Det sammenstilles med ordet

'skærm' (Runestudier 30 f.). Ivar Lindquist har antaget, at det skulde svare til oht. *gehirman* 'hvile, ophøre', men »en svaghed ved dette forslag er, at dette etymon ikke synes at forekomme i nordgermansk« (smst. 29). Det kendes dog i oht., osaks. og middelnederlandsk, hvorimod det af forf. antagne **herma-* 'værn' ikke forekommer i noget germansk sprog, og 'skærm' er et låneord i nordisk. Med Ivar Lindquists tolkning af *herAmAlAsAR ArAgeu* 'ofortruten med argskab', d.v.s. 'oavlåttelig *argr* ända till sin död' kan det sammenlignes med (*wærþi at*) *argri kunu* Saleby. Forf. oversætter 'værnløs på grund af *argskab*' og forklarer det således: »Sammensætningen **hermalauss* 'beskyttelsesløs, værnløs' kan antages at sigte til, at den, der har gjort sig skyldig i »argskab« (fejhed eller perversitet) ikke kunne beskyttes af nogen« (smst. 31). Forf. bygger sin tolkning på den antagelse, at *herAmAlAsAR ArAgeu* må være en synonymisk variant til *utiAR welAdAude* på Björketorp. Det omstridte *utiAR* tolker han 'udstødt', og han kommer til den tilsigtede betydning af *hermalauss* ved at opstille et konstrueret **herma-*, en s-løs sideform til *skærm*. Det er en konstruktion ud fra en hypotetisk parallelisme med et usikkert tolket ord. Yderligere har tolkningen som forudsætning hans opfattelse af formlerne: Ordene betyder ikke, hvad gerningsmanden skal blive til, men hvad han anses for at være (jf. ndf.). Det indsættes i oversættelsen: »(Som en) værnløs på grund af »argskab« ... (skal) den (regnes for at være), som bryder dette (mindesmærke)!« (smst. 37).

Björketorps *utiAR welAdAude* tolkes »udstødt (af folket) (= fredløs) på grund af (forvoldt) trolddomsdød« (Runestudier 33) og Stentoftens *welAduds* som en beskrivende genitiv med betydningen 'trolddomsdøds (gerningsmand)' (s. 32-35). Men hvordan en beskrivende genitiv kan have denne betydning, er uklart. Lis Jacobsen sammenstiller med oldn. *hann er dauðs* og moderne dansk *være dødsens*. Efter forf.'s tolkning er 'vel-død' ikke en død, der skal overgå gerningsmanden, men han skal regnes for at være ligesom den, der forvolder trolddomsdød. Det er vanskeligt at se grundlaget for denne tolkning. Forf. afviser Lindquists opfattelse af *welAdud* og *welAdAude* som et adjektiv (smst. s. 32). Men Lindquist har ret i, at man venter substantivet skrevet med þ. Endnu Eggjum skelner mellem þ og ð: *bormoþa : made*. Ordet ligner for øvrigt de ret hyppige sammensætninger med adj. *dauðr*, ikke de enkelte sammensætninger med subst. *dauðr* (se Fritzner IV). Krause, Die Sprache der urnordischen Runeninschriften (1971) 99 nævner begge muligheder.

Et vigtigt moment i forf.'s opfattelse af formlerne er hans tolkning af *wærþi at*. Det betyder ikke 'blive til noget (andet)' (DR). »I stedet har vi nøjagtig det samme forhold som i oldnord., at *verða at* med dativ (if. Fritzner *verða at* betydn. 4) ligesom *verða* i betydn. 12 er lig 'vise sig at være, regnes for at være noget'« (Runestudier 17). I hans bog hedder det: »For tydeligheds skyld foretrækker jeg 'regnes for, anses for at være'« (s. 87). Den del af definitionen, som forf. bygger på, har Fritzner kun under *verða* 12, ikke under *verða at*. Men mere afgørende er Fritzners citater. Undersøger man dem, viser det sig, at der ikke findes en anvendelse, der »nøjagtig« svarer til den i formlerne. Tolkningen må anses for tvivlsom. Moltke finder denne betydning »alt for slap« (s. 197

note 1). Jf. også Aslak Liestøl i Maal og Minne 1970 200 f. Men ud fra den vil forf. bestemme formlerne som værneformler (Runestudier 47).

Forf. giver et interessant tolkningsforslag til den vanskelige og omstridte indskrift på Sønder Vinge-stenen. Han læser **uarþi** på det sted, hvor DR ikke har nogen læsning, og han giver følgende tolkning: *Wærþi særþi ok seþretti saR mannr æs øþi minni þvi* »gid han må regnes for at være en pervers mand og en sejdtroldmand, den mand, som øder dette minde« (s. 157). Hans tolkning har det afgørende fortrin fremfor DR's, at indskriften kommer til at bestå af en rejserformel og en forbandelsesformel. DR har mellem de to »NN sårede og øvede sejd«, som det er vanskeligt at finde nogen mening i i denne sammenhæng. Men uproblematisk er forf.'s tolkning ikke. Moltke anser læsningen for selvsuggestion (s. 189), og det er påfaldende, at indskriften skulde have *aværþi*, ikke *wærþi at* som de øvrige. Ordet *særþi* hører til oldn. *serða* 'have kønslig forbindelse med person (især af samme køn)'; men an-stammer til stærke verber dannes mest til det laveste aflydstrin (i part. *sorðinn*), se Torp, Gamalnorsk Ordavledning § 16,1.

De gamle formler er dunkle, og forf.'s opfattelse fortjener overvejelse; hans tolkning af Stentofte-Björketorp har fået tilslutning af Elmer H. Antonsen, Maal og Minne, 1980, 133, fordi den ikke er magisk. Men den virker konstrueret, og der er svage punkter i argumentationen. Forf. skriver: »Mens hele den foregående forskning har ment, at den såkaldte forbandelsesformel truede den, der 'brød' stenen, med, at han skulle blive ramt af (hvileløs el. lign.) argskab og død ved trolddom (som om det ikke var vanærende at dræbe ved trolddom), har jeg altså drejet opfattelsen, således som det ses ovf.« (s. 50 f.). Og det er, hvad han har gjort.

I undertitlen betegnes bogen som et udvalg med kommentarer. Men det er kun en mindre del af indskrifterne, der har en egentlig kommentar. Adskillige ord, som kræver en sproglig forklaring, står ukommenterede, f. eks. **hAeruwulafīR** 'Hjørulvs søn', **warAit** 'skrev' Istaby (s. 41), **nuRa** 'næsboernes' Helnæs (s. 64), **lika** obl. cas. 'hustru' Randbøl (s. 115), **þau mup(r)kin** Skivum (s. 127). Men også ved de indskrifter, der har kommentar, kan den være meget uensartet. Ved Jelling-indskrifterne gives sproglig kommentar til de enkelte ord og oplysning om navnenes etymologi. Forf. slutter sig til den traditionelle opfattelse og knytter *Danmarkar bot* til Thyre, men han giver en ny forklaring af tilnavnet. Han sammenstiller det med tilnavnet *árþót* og mener, at Thyre har givet »godår«, hvilket peger mod »det sakrale kongedømme«. Det er dog et spørgsmål, om man kan lægge det samme i *Danmarkar bot* som i *árþót* (s. 103). *kumbl þøsi* er i indskriften på den lille Jelling sten runestenen, skibssætningen og højen med det dobbelte gravkammer; i indskriften på den store Jelling sten betegner det »kun den store sten og sydhøjen. Deraf følger, at en gravhøj kan benævnes kuml« (s. 113). Det viser nu højst, at *kumbl þøsi* kan omfatte en gravhøj (jf. Ole Thamdrup i Kuml, 1981), og sydhøjen rummer for øvrigt ikke nogen grav. Om de to indskrifter datering oplyses intet, skønt »Jellingstene-ne er den axe, hvorom alle runedateringer drejer« (Moltke i Grænsevagten, 1952, 260), heller ikke, hvilke begivenheder der sigtes til i indskriften på den

store Jelling sten. Ud fra disse dateres den i DR til 980'erne, mens la Cour vil henføre den til o. 960, og denne datering slutter Moltke sig til (s. 170-72). Under behandlingen af Bække-stenen (s. 104) røber forf., at han daterer indskrifterne til ca. 935 og ca. 960. Forf. nævner heller ikke den diskussion, der har været, om slutningen af indskriften skulde være en senere tilføjelse (se herom Moltke i Kuml 1971). Endelig kunde vel også billedudsmykning og ornamentik på den store Jelling sten fortjene omtale.

Helt anderledes ser kommentaren ud til Haddeby 2 og 4 (s. 95). »DR 2. Historisk datering: efter 934, før 950. Samtidig med Haddeby-stenen 4. Oldsvensk. Ristet med svenske stutruner.« Af uforklarlige grunde er den henført til Før-Jelling-gruppen, skønt den dateres til samme tid som Jelling 1. Der gøres rede for den historiske baggrund: det svenske kongedømme i Sønderjylland. Men der mangler henvisning til Niels Lunds behandling af spørgsmålet i Aarbøger 1980 (1982) med konklusionen: »Svenskevældet i Hedeby« være derfor hermed indstillet til afskaffelse« (s. 123). Det er urigtigt, at indskriften er ristet med svenske »stutruner«, bortset fra de ensidige a- og n-runer er runeformerne danske (jf. Niels Lund s. 115. 118 f.). Her kunde der være en særlig grund til at behandle sprogformerne: **þaun** er en svensk form, sandsynligvis også **siktriku** over for **siktriuk** Haddeby 4 (jf. DSt. 1984, 19). Oplysning om navnet **upinkaur** findes ikke her, men under Gørlev (s. 71); uden henvisning til Kousgård Sørensens afhandling i festskriftet til Moberg.

Under Haddeby 1 og 3 kommenteres de enkelte sprogformer. Om dateringen skriver forf.: »i 982 indtog danerne den borg, som han (d.v.s. Otto II) havde ladet opføre i grænseområdet. Og man mener, at på samme tid fandt den belejring af Hedeby sted, som omtales på de to runestene.« (s. 138). Det er Steenstrups og la Cours opfattelse (der henvises til en afhandling af la Cour), men den har ikke fået almindelig tilslutning. I hvert fald burde Aksel E. Christensens og Erik Moltkes afhandling i Historisk Tidsskrift 12.R. V (1971) 297-326 være nævnt; her drøftes de forskellige muligheder.

Kommentaren i de tilføjede indskrifter er undertiden ikke i overensstemmelse med den til indskrifterne fra det lille hefte. I **talgidai** Nøvling rosetfibula forklares **ai** efter Moltke som fejl for **e** (s. 28); men ved **maridai** Vimose dupsko, som er overtaget fra Antonsen, siges intet om skrivemåden **ai** (s. 29); **ai** forklares af Antonsen som omvendt skrivemåde for langt **æ** (s. 5). Om **auja** på Sjællands-brakteaten hedder det lidt mystisk, at »det findes næsten kun som 1. led i oldnord. personnavne begyndende med **ey**« (s. 34). Men under Hemdrup-pinden anføres »oldn. **ey**, n. 'lykke'«, som om det fandtes i ordbøgerne (s. 61). Den eneste hjemmel for ordet er bæn Glúms þorkelssonar efter Jón Helgasons tolkning. Under Glavendrup-stenen forklares **þægn** som 'fri bonde' (s. 86; med henvisning til min afhandling), men under Asferg-stenen står »Ordet thegn betyder vistnok ældre militærperson« (s. 172). Det bliver man ikke klogere af. Men man kan fundere over, hvilken opfattelse af ordet der ligger til grund for denne anakronistiske forklaring.

Kommentarens ordforklaringer er ikke altid fyldestgørende. Under Skivum-stenen hedder det »Betydningen af **landmand** på dette tidspunkt har muligvis været kongelig embedsmand« (s. 127), tilsvarende under Lund-stenen (s. 207).

Men hvilken embedsmand? Det er en stærk forenkling af Moltkes forklaring, der fremsættes som en formodning, »at vi her (d.v.s. i *landmannr* og *bomannr*) møder to betegnelser på kongelige 'embedsmænd', folk der selv rådede over meget jord, men også passede kongens sager« (s. 245). Moltke henviser til K.G. Ljunggren, der har foreslået, at *landmannr* kan svare til norsk *lendr madr*, og at *bomannr* også kan være indehaver af en værdighed, være (kongelig) foged (dette tolkes af forf. som 'godsejer(?)' s. 201). Aksel E. Christensen, Vikingetidens Danmark (1969) antager, at *landmannr* er betegnelse for en høvding og jorddrot, og at *bomannr* hører til de mere fremtrædende blandt jordejende frimænd, er en storbonde (s. 212.216). Om *ailti* skriver forf.: »*ailti* er stadig omdiskuteret. Harry Andersen (ANF LXI (1946) 171-181) går ind for betydningen 'sønderhugge'« (s. 87). Man får ikke at vide, hvilket ord Harry Andersen antager (det er et ellers ukendt *æilti*). Eric Elgqvist har optaget Lis Jacobsens forslag og læser *æildi* 'ilde', men i en anden mening: det sigter til den brug, man har gjort af opvarmning, for at sprænge sten (ANF LXXII, 1957, 25-29). Kuriøst nok omtales denne brug i en sammenligning (et billede) i en middelalderlig prædikensamling, se Anne Riising, Danmarks middelalderlige Prædiken (1969) 148.

Forf.'s behandling af *tawido*, *tawide* er noget upræcis. Han skriver: »Verbet var kendt fra gotisk *taujan* gøre. Men visse forskere hævdede, at det her måtte betyde 'udsmykkede' (hornet)« (s. 38 f.). Hvem? Vilh. Thomsen påviste i sin afhandling (Arkiv 1899), der med rette berømmes, at ordet ikke anvendes med »håndgribeligt« objekt i gotisk, og i de vestgermanske sprog har betydningen 'bearbejde', 'udstyre' oln. Han sluttede følgerigtigt, at denne betydning måtte foreligge i guldhorns-indskriften. Hans opfattelse er blevet afvist af runologerne (Wimmer, Wessén, Moltke), men uden afgørende argumenter. Den hævdes af Marstrander, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab XX (1965) 263-266 og senest af Erik Rooth, Das Runenhorn von Gallehus (Filologisk Arkiv 31. 1984). I min afhandling i Aarbøger 1940 fremsatte jeg den tanke, at det semantiske forhold mellem *taujan* og *wurkjan* i nordisk kunde være forskelligt fra gotisk og vestgermansk (jf. oldn. *yrkja*), således at ordet på guldhornet kunde have den ikke ellers hjemlede betydning 'gøre'. Denne opfattelse fandt Bæksted bestyrket ved indskriften på Stenmagle-æskén. Ordet findes også i en Illerup-indskrift.

Björketorps *ginArunAR* får en udførlig behandling. Forf. oversætter det med 'storhedsruner'. »Jeg har antaget betydningsudvikling 'vidde, bredde' til 'storhed, magt' ... Den opfattelse, der er udtrykt i oversættelsen er altså ny og må stå for min regning. Det kan vist ikke nægtes, at den hæver teksten på Stentofen til en hidtil uanet højde, idet linjerne 5 og 6 herved bliver et digt over et digt, et metadigt« (s. 49). Efter dette tror jeg nok, at jeg vil foretrække oversættelsen 'magtfulde runer', der iflg. forf. »hænger sammen med den tidligere så fremtrædende forestilling om runemagi.« Det har han fra Bæksted, men det er ikke rigtigt; oversættelsen går tilbage til Stephens og Bugge (se DR sp. 653 f.).

Forf. bringer enkelte nylæsninger. Han optager Antonsens læsning *marida* på Vimose dupsko (s. 29), hvor der tidligere læstes *mariha*. På fotoet DR fig.

486 ses et h. Har forf. undersøgt dupskoen? Eller rådført sig med Moltke? Læsningen afvises af James E. Knirk, Maal og Minne, 1977, 174 f. (ligeledes læsningen **emu** på Kragehul spydskaft). På Stentoftten læser forf. **mAgR** (DR **mAgI**; jf. Moltke s. 109). »En nominativsform **mAgR** er som omtalt ovenfor [s. 36] en form, der kan ventes her, hvor synkope af kort vokal efter både kort og lang stavelse ses at være indtrådt, se **hle** og **wolafR**, i det mindste om reglen også gælder **-u**« (Runestudier 39). Der henvises til en afhandling af Salberger; men Salberger fremhæver, at **-u** bevares efter kort stavelse i Istaby og Sølvesborg samt indskrifter fra tidlig vikingetid. Formen er altså netop ikke ventet, og den er af sproglige grunde betænkelig. Om DR's læsning **mAgIu** skriver forf., at den »lader sig ikke opretholde, da den i den sprogform, der gælder for denne del af indskriften, skulle være blevet synkoperet til ***mAgI**, jf. W. Krause s. 211« (smst.). Det er muligt; men forf. opererer med en dativform **unniu** i sin tolkning af Ribe hjerneskal (s. 54), og den er væsentlig senere. Forf. læser på Sønder Vinge-stenen **bruti bryti** ligesom Wimmer (s. 156). Stentoftten er undersøgt af Harry Andersen sammen med Kai-Erik Westergaard, ligeledes af Iver Kjær, og de afviser forf.'s læsning **mAgR**. Se Harry Andersen i *Arbeitsberichte des Germanistischen Instituts der Universität Oslo* 3 (1985) 16f.

Forf. har – ligesom Erik Moltke – givet tolkningsforslag til flere indskrifter, som er fundet efter afslutningen af runeværket: Ribe hjerneskal, Hemdrup runepind, Svenstrup runesten, samt Skabersjö-spændet. Om disse indskrifter gælder, at en nogenlunde sikker tolkning ikke er givet. Til indskriften på Hemdrup runepind er der givet flere forskellige tolkningsforslag med forskellig opdeling i ord i 1. linie. Forf. anfører Moltkes tolkning (s. 59); men **iba** kan ikke svare til det oldn. biord *æfa* 'aldrig', jf. gotisk *aiw*. I oldn. går *w* over til bilabialt *b* til labiodentalt *v* (Noreen *AlG*⁴ § 250); i runeindskrifter betegnes *w*-lyden med *u*-runen. Den anden linie **a,saauaa,ubi** tolker forf. »Åse lykke har i strid«, idet **au** tolkes som *ey* og identificeres med *urn*. **auja**. Men runegruppen **aua** kan lige så vel tolkes *á wá* 'har ulykke' (som engang foreslået af anm.) med modsat betydning, ligefrem ordstilling og et velkendt ord. Indskriften på Skabersjö-spændet har Marstrander tolket som et rytmask allittererende retsdokument (Aftenposten 30/4 1949, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab XX 271 f.). Forf. antager, at den handler om betaling for helbredelse af en kvægsygdom (s. 187).

Forf. giver ikke i indledningen nogen retningslinier for udvalget. Han har helt udeladt middelalderlige indskrifter, som er af en anden karakter end vikingetidens. Af urnordiske indskrifter medtages kun sådanne, der kan tolkes som en sætning, ikke dem, der kun består af et ord (et navn). Fra vikingetiden findes ikke mange indskrifter på løsgenstande; men der er dog fundet en del i Hedeby, der er af interesse for spørgsmålet om runernes brug. Af dem er ingen medtaget, derimod en Slesvig-indskrift fra 1100-tallet, der indeholder vers (s. 214 f.). Bogen er altså en tekstbog.

Forf. får lejlighed til at sammenfatte sin opfattelse af forbandelsesformlerne, give forskellige tolkningsbidrag samt, og ikke mindst, øge antallet af versificerede indskrifter. Det er blevet en personlig bog. Den lyser af glæde over egne tanker og tolkninger. Ordet jeg optræder med ikke ringe frekvens. Men hvilket

formål tjener bogen ud over at hædre forf. på 70-årsdagen? Hvilken kreds af brugere henvender den sig til? Nogle indskrifter har udtørlig kommentar som til undervisningsbrug (og måske anvendt i forf.'s undervisning); men oldnordisk verslære og Diderichsens sætningsskema er ikke just sagen ved undervisning i runologi; en stor del af indskrifterne har ikke nogen rigtig kommentar. Men forf. har givet et udmærket udvalg af runeindskrifter.

Karl Martin Nielsen

Sangen om Bjovulf. I dansk gengivelse ved Andreas Haarder. G. E. C. Gad. 1984. 166 s.

Vor fremmeste *Beowulf*-ekspert, professor Andreas Haarder ved Odense Universitet, disputerede i 1975 på afhandlingen *Beowulf. The Appeal of a Poem* og udsendte i 1979 bogen *Det episke liv* om oldengelsk heltedigtning. Nu fremlægger han sin oversættelse af det oldengelske heltekvad for moderne danske læsere. Det er en vanskelig opgave, han har påtaget sig. For at en sådan oversættelse kan siges at være lykkedes, må flere betingelser være opfyldt: der må foreligge en filologisk nøjagtig gengivelse på et forståeligt dansk, holdt i en til emnet passende stil. Allerede dette er vanskelige krav at opfylde, og hertil kommer, at oversætteren yderligere har vanskeliggjort sin opgave ved at pålægge sig selv at overføre det oldengelske metriske system til dansk. Er det så blevet en god eller dårlig oversættelse? Det spørgsmål kan ikke besvares blot bekræftende eller benægtende; en vurdering af gengivelsens kvalitet må baseres på en undersøgelse af, i hvilket omfang de nævnte betingelser er opfyldt.

Der er ingen tvivl om, at kravet om troskab mod originalen er indfriet, så godt som det kan lade sig gøre. Oversætteren holder sig tæt på det oldengelske, der – som det sømmer sig emnet – er holdt i en værdig og langsomt fremadskridende stil; denne dvælende stil fremkaldes bl.a. af indskud og af variationer i form af omskrivninger, som det ses i

Om Hygelak ved jeg,
gøters øverste, så ung han måtte være,
folkets hyrde, at han er med mig
i ord og gerning, så jeg kan gøre dig ære
og til styrke og støtte bære stangspyd frem,
medhjælp til magt, når du mangler helte. (1830-1835)

Denne passage indeholder to omskrivninger for Hygelak samt et indskud, der yderligere bidrager til at karakterisere ham, og sekvensen *bære stangspyd frem* forklares nærmere af *medhjælp til magt*. Originalens led er gengivet i samme rækkefølge i oversættelsen. Det har tydeligvis været oversætteren om at gøre at give læseren et indtryk af denne særlige stil, og det er lykkedes godt her og i mange andre passager; men det er et spørgsmål, om det er heldigt overalt at bevare den oldengelske ordstilling. Sammenlign følgende eksempel fra beskrivelsen af heltens balfærd:

i midten lagde de den mægtige høvding,
de klagende helte, den kære herre. (314lf.)

Meningen forstås jo nok, men moderne dansk er her tvunget ind i den gamle episke struktur, hvad der ikke kan undgå at virke noget ejendommeligt. Det er endnu mere betænkeligt, at den nære afhængighed af originalen i visse passager fører til formuleringer af en sådan art, at man må tvivle på, om en læser uden særlige forudsætninger overhovedet kan forstå dem. Det gælder følgende:

Ingen dronningeadfærd
for en kvinde at følge, hvor køn hun end er,
at en væver af fred skal vriste liv,
efter opdigtet hån, fra en udmærket mand. (1940-1943)

Der berettes her om en ond dronning, der efter sagnet lod dem henrette, der formastede sig til at betragte hende for åbenlyst; det havde været en hjælp, hvis man i en note var blevet gjort opmærksom herpå og på, at *en væver af fred* er en kenning (fra *freoduwebbe*), der betyder »kvinde« (fordi en højbåren kvindes ægteskab med lederen af et andet folk ofte havde til formål at bevare freden mellem de to folk). Andre kenninger, der overføres, forstås formentlig uden videre i sammenhængen, fx *svanernes vej* (200) for »havet«, *knokkelhuset* (2508) for »kroppen« og *blotlagde kivrunen* (501) for »begyndte at yppe kiv«.

Et andet træk, der kendetegner den oldengelske epik, er de talrige sammensatte ord, og også på dette punkt bestræber oversætteren sig for at give læseren et indtryk af originalens fylde. Eksempler på oldengelske komposita, der er gengivet med danske ækvivalenter, er *folkekonge* (2) (<*pēodcyning*), *mjød-sæde* (4) (<*meodosetl*), *skæbnestund* (26) (<*gescæphwil*); *ildhærdet* (305) (<*fyrheard*), *hústærk* (493) (<*swiðferhð*), *ubange* (1147) (<*ferhðfrec*). De sidste eksempler vidner om oversætterens fantasi og dristighed, og endnu dristigere – måske for dristigt – er nok adjektivet *hudskinger* (3041) (<*gryrefäh*), der bruges i beskrivelsen af dragen; Klaebers fortolkning af ordet er »terrible in its variegated colouring«. Der er mange flere komposita i oversættelsen end i originalen; dette falder i og for sig inden for stilen, men nogle af dem virker lidt ejendommelige, fx *gladmandsfortællingen* (1160) (<*glēomannes gyd*), *gæstebæstet* (1441, om uhyret Grendel) (<*gryrelicne gist*) og *grebet af guldvind* (2784) (<*frætuum gefyrðred*, dvs. »drevet af begær efter guld«).

Endnu et karakteristisk stiltræk, der i reglen overføres til dansk, er litotes, fx »Hildeborg behøvede ikke / tale kønt om friserkæmpernes troskab« (107lf.) og »Det var ikke den ringeste / helteholmgang, hvor Hygelak dræbtes« (2354f.).

Som sagt er det oldengelske epos præget af værdighed i stilen – jfr. de mange poetiske ord i digtet –, og tilsvarende forventer man en værdig, måske endog let arkaiserende diktation i gengivelsen. Det er da også det, der gennemgående præger oversættelsen. Man finder let forældede ord som *hin* (913), *ifald* (1852) og *ihvorvel* (1353) samt fra nutidsnormen afvigende former som »det *bånd-*

smykte ølkar« (495) og »strålende *stene*« (2749). Der forekommer endvidere nu vel helt forældede ord som *bane* (1102) i betydningen »banemand« og *mærkesmand* (1644) »bannerfører« i figurlig anvendelse. Fremdeles optræder der eksempler på poetisk ordstilling: »nød jeg led« (422), »manden som før / mod fjender beskyttede skatte og rige« (3003f.), på manglende bestemthed i singularis: »jeg hævnede udåd« (1669) og på ubestemt pluralis: »gøters guldven« (2419), »gerningers konge« (3036). En passage som

Legemssår modtog

det afskyelige skadedyr; ved hans skulder gabede
en synlig sårkløft; senerne sprang,
benled brast. Bjovulf fik tildelt
dådsry i dysten; da måtte Grendel
flygte livssyg væk til uvejsomme moser ... (815-820)

kommer nok så tæt på originalens tone, som det er muligt.

Men desværre forekommer der også en række passager, der er præget af manglende stilrenhed. Oversætteren har en tendens til at benytte nogle moderne talesprogsudtryk, der skurrer mod den værdige og ophøjede stil. Nogle eksempler: »Sikken en bunke, min bedste Ufred, / du her har hældt ud, ølfyldt, om Breka ...« (530f.); »kampen ville hurtigt / være tabt på gulvet, hvis ikke Gud havde skærmet mig« (1657f.); »straks var det sket / med at bede om fred« (2555f.). Til talesprogspræget bidrager også det pleonastiske pronomen i formuleringer som »folk de sad omkring øllet« (1648) og »løftet det holdt han« (2990). I én passage læser man »vores høvding« (2647), i en anden »vor leder og høvding« (3107); det er den korte pronominalform, der passer ind i stilen. Der benyttes også stavemåder, som forekommer uheldige i et epos: »da broren var styrtet« (2978), »på farens råd« (1950); når talen er om Gud, bruges derimod stort begyndelsesbogstav og den lange form: »i Faderens arme« (188). Særlig grelt virker det, når der som i følgende passage findes både en kollokvialisme og et udtryk med kommercielle overtoner:

– den var ikke dum,

æggen for helten, for han agtede hurtigt
at modregne Grendel de mange stormløb,
som han havde vendt mod vestdanerfolket ... (1575-1578)

hvor *dum* er synonymt med »unyttig« og *modregne* med »gengælde«.

Når *modregne* optræder her, bemærker man, at det allitterer med *mange*: det er sandsynligvis ét blandt flere eksempler på, at et uheldigt ordvalg kan skyldes den allitterationstvang, som oversætteren har givet sig ind under. Han siger i sit forord:

I begyndelsen fulgte jeg det gamle versemål hvad angår de fire betonedede stavelser i verslinien, hvorimod bogstavrimene ikke var en fast bestanddel. Et stykke henne stod det mig klart, at det ikke dueede at lade en del

af det gamle verssystem være ren og skær staffage, ja, at linieførløbet faktisk insisterede på at blive båret af et versemål med originalens konsekvens. (s. 7)

Man kan forestille sig, hvilket kæmpearbejde det har været at få metrikken til at passe; det er lykkedes i de fleste tilfælde. Men der er passager, der synes at vidne om, at den metriske tvang har sin pris. I hvert fald er allitterationsordene påfaldende i eksempler som »... så han efter mit håndtryks holdestyrke / kunne *kratte* i krampe...« (965f.), »de *krasse* krigere« (2205), »Jeg tænker på tiden, hvor vi *tyllede* mjøden« (2633; *tylle* har vel kun negativ association og er derfor næppe velanbragt), »tapper og *topmålt*« (198; *topmålt* kan vel i dag kun bruges i kollokation med et negativt begreb), »selv om mungen en helt har haft *hang* til bedrifter« (2838; *hang* er i hvert fald normalt i kollokation med noget negativt), »der var ingen..., der ejede mod / til at se på *damen* ved dagens lys« (1933-1935; her får i hvert fald anmelderen uvilkårligt associationer i retning af det jævne udtryk *se på damer*). De anførte eksempler viser alle konsonantallitteration, men vokaler allittererer også med hinanden: »langt fra menneskearten for *udådens* skyld« (110), »Det var ikke uden *omsvøb*, jeg *overlevede*« (1655; dette er et af de ganske få steder, hvor oversættelsen er unøjagtig: *ikke uden omsvøb* gengiver *unsöfste*, der betyder »med møje«). Medens konsonantallitteration utvivlsomt virker på en moderne (op)læser, er det nok et spørgsmål, hvor metrisk effektiv vokalallitteration er for nutidsdanskere.

Det er nemt at kritisere. I virkeligheden hælder jeg til den anskuelse, at det er umuligt fuldt ud at opfylde det tredobbelte krav om semantisk dækning, stilrenhed og overensstemmelse med originalens metrik. Der må gås på kompromis hist og her, og efter min vurdering er det altså gået lidt ud over stilrenheden. Men det bør ikke overses, at de eksempler herpå, som jeg har fremdraget, er undtagelser. I øvrigt har jeg naturligvis ikke patent på at besidde den rette stilsans.

Der optræder nogle ganske få trykfejl: *Lykkelig* (186) for *Lykkeligt*, *jer* (248) for *jeg*, *mig* (410) for *mit* og *trænglser* (1396) for *trængsler*.

Svaret på det indledningsvis stillede spørgsmål kan nu gives. Der forekommer nogle passager, som nok vil volde den ret forudsætningsløse læser nogle forståelsesvanskeligheder, og i andre passager vil en og anden læser føle, at hans stilsans ikke er den samme som oversætterens. Der er altså skønhedspletter. Men man må beundre Andreas Haarders energiske bestræbelse på at omplante et tusinde år gammelt epos til nutidsdansk, en bestræbelse, der for langt den overvejende del af digtets vedkommende er kronet med held.

Knud Sørensen

*Dorthe Sondrup Andersen: Den humanistiske skolekomedie i Danmark.
Odense Universitetsforlag 1983, 157 s., 122 kr.*

Dorthe Sondrup Andersens guldmedailleafh. om den danske skolekomedie

rummer så kvalificerede og veldokumenterede forsøg på løsningen af intrikate litteratur- og idéhistoriske problemer, at den ubetinget fortjener at blive gjort til genstand for en faglig diskussion, hvorigennem det søges fastlagt, hvilke af afh.s resultater der bør indgå i fremtidens »almindelige opfattelse« af skolekomedien. Hensigten med nedenstående betragtninger er at levere et bidrag til en sådan diskussion.

Afh. falder i to dele. I første del (p. 7-88) forfægtes den tese, at skolekomedien opløses som genre i takt med og betinget af, at filippismen, hvis dominans i dansk teologi er samtidig med skolekomediens blomstring: fra 1570erne til ca. 1610, afløses af luthersk ortodoxi. Afh.s anden del (p. 89-150) beskriver, hvorledes modsætningen mellem disse to kirkelige retninger sætter sig igennem i skolekomediernes tekst.

Førstedelen indledes med en afgrænsning af undersøgelsens materiale til de syv bevarede, originale (evt. beviseligt eller formodet selvstændigt adapterede), dansksprogede stykker: Hans Christensen Sthens *Kortt Wendingh* (skr. i 1570erne, udg. 1866), Peder Jensen Hegelunds *Svsanna* med mellemspillet »Calumnia« (tr. 1579), Hieronymus Justesen Ranchs tre (sikre) bidrag til genre *K:Salomons Hylding* (tr. 1585), *Samsons Fengsell* (tr. 1633, skr. ca. 1599) og *Karrig Niding* (skr. ca. 1598, tr. 1633, ældste bevarede tryk fra 1664), den anonyme *Thobix Comoedia* (skr. omkr. 1600, udg. 1887) samt Anders Kjeldsen Tybos *Absolon* (tr. 1618). Forf.s åbenhjertige motivering for stofselektionen lyder: »Indsnævringen af perspektivet sker udelukkende af hensyn til at den danske skolekomedie i det store og hele foreligger i tilgængelige udgivelser.« (p. 26) og demonstrerer endnu en gang den kritiske udgivervirksomheds fundamentale betydning for litteraturhistorisk fornyelse. Efter materialeafgrænsningen følger en – funktionsbestemt – genrebestemmelse af skolekomedien som »en dramatisk genre der er frembragt af og for skolefolk, i den hensigt at formidle gudsfrygt, standsetik og boglig lærdom.« (p. 32).

Pointen i denne del af afh. ligger i øvrigt i en gennemgående dichotomi inden for en række sammenhængende områder mellem en humanistisk orienteret filippisme (dvs. Melanchtons standpunkt efter den reviderede udg. af *Loci Communes* fra 1535) og en ortodox lutheranisme. Den overordnede, teologiske modsætning er den erasmiske bekendelse til den fri vilje over for lutheranismens absolutering af den guddommelige almagt og dermed sammenhængende prædestinationslære. Den heraf afledte antropologi bliver hhv. en bestemmelse af mennesket som rationelt væsen, påvirkeligt gennem opdragelse og belæring, og et p.gr.a. arvesyndet blindt væsen, henvist alene til tro på mysteriet og uden ønske om selvforbedring. Denne kontrast får atter konsekvenser for de to retningers pædagogiske idealer. Det er ingen tilfældighed, at filippismen får sin stærkeste institutionelle bastion i skolen, hvor Melanchtons skoleteologi forener reformationens lære med en humanisme-nær pædagogik: Studierne verdsliggøres ved inddragelse og accept af de antikke forfattere i nye funktioner som kulturhistoriske og moralfilosofiske kilder (*studia humanitatis*), og dialogen sættes i højsædet som middel til opdragelse af det selvstændigt vælgende og kritisk afvejende individ. I disse bestræbelser finder skoledramatikken sin naturlige og centrale plads. Lutheranismens institutionelle tyngde-

punkt bliver derimod kirken; skolen anskues som kirkens forlængede arm; her doceres den rette lære, og her sikres den nødvendige Bibelkundskab gennem en pædagogik, der er mere reproducerende og mindre dialektisk end den filippistisk-humanistiske. Luther motiverer alene de verdslige forfatteres berettigelse med deres funktion som vejledere i verdslig forvaltning og studiet af de antikke sprog alene med deres funktion som hjælpemidler for Bibelteologien. Skolekomedien anerkendes, men med en snævrere, mere instrumental begrundelse end hos humanisterne, nemlig den, at disciplenes sceniske øvelser gør dem fortrolige med det latinske sprog og bibringer dem standsetik.

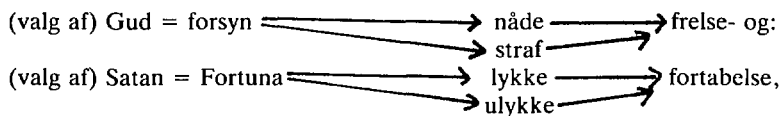
I Danmark, hvor de to retninger personificeres i Niels Hemmingsen og Hans Poulsen Resen, genfinder vi deres omtalte stilling i forhold til institutionerne skole og kirke; mens skolen fra den ene side betragtes også som uddannelsessted for vordende verdslige embedsmænd, der har behov for oplæring i humanistiske discipliner som klassisk retorik, anskues latinskole og universitet fra den anden side som én fortsat præsteskoie. Afh. betoner, at den danske skolekomedie repræsenterer et brobygningsforsøg ved at forkynde en luthersk gudsfrygt og moralisme (centreret omkring de ti bud og med særlig forkærlighed for disses anvendelse inden for forvaltningsapparatet) i en humanistisk form (»dialogisk« både i formel og ideologisk forstand), men gør desuden opmærksom på skellet mellem Sthen og Hegelund, der er filippister med skolen som primært stået, og Ranch, forfatteren til *Thobia Comoedia* og Tybo, der synes at have været knyttet til kirken alene og præges af mere ortodox lutherdom.

Så vidt, så godt. Førstedelens slutkapitel (p. 76-88) vil nu ved hjælp af en sammenligning mellem den filippistiske *Svsanna* og den luthersk-ortodexe *Absolon* demonstrere, hvorledes forskellen mellem de to retninger viser sig i stykkernes divergerende benyttelse af dialog og i deres divergerende behandling af publikum/adressat. I kontrast til *Svsanna* karakteriseres *Absolon* i disse henseender ved sit »rent docerende præg« (p. 82): »[...] det dialogiske præg er i fuld opløsning. Her fremstilles ingen reelle handlingsalternativer, og den dramatiske dialog har opløst sig i to monologer der fletter sig ind i hinanden uden at komme i mere end sporadisk berøring. [...] Morio fremtræder som indsigtens repræsentant [...] Hans betydning ligger i den direkte kontakt med publikum (»ad spectatores«), overfor hvem han fungerer som fastholder af det rette perspektiv. [...] Gennem handlingens fremadskriden sker det, at publikums selvstændige kompetente stillingtagen gradvis fratages enhver berettigelse [...]« (p. 82f). Denne karakteristik forekommer imidlertid at passe betænkelig perfekt også på *Kortt Wendigh* – der i afh. rubriceres som klart filippistisk. I løbet af andendelen viser afh.s fundamentale svaghed sig tilsvarende at lige i, at textanalysernes resultater på væsentlige punkter modsiger de idéhistoriske kategorier, som de respektive værker iflg. tesen skulle være udtryk for.

Denne andendel indledes med en analyse og diskussion af skolekomediernes narre- og djævelskikkelser (p. 90-105), af hvilke de første bestemmes som fluktuierende mediatorer mellem Gud og Djævelen, mens de sidste i nogle tilfælde fungerer som Guds redskab, i andre tilfælde som hans selvstændiggjorte modpart. Djævelens dobbeltrolle er udslag af, at der i skolekomedien manifesteres såvel en monistisk model, hvori Gud er enerådende, som en dualistisk

model, hvor to stridige metafysiske magter, Gud og Djævelen, kolliderer og kæmper. Mens den monistiske model udtrykker Guds almagt og dermed implicerer prædestination, åbner den anden mulighed for menneskets valg mellem to magter eller principper og implicerer dermed dets fri vilje (explicit pp. 130f, 140). Gennem veldokumenterede textanalyser anvendes modellerne på de syv dramer i tre tempi; gennemgående undersøges nådeskiftet, opnåelse eller tab af (jordisk) nåde og (himmelsk) frelse, eller altså relationerne mellem (denne-sidig) dyd/synd, (dennesidig) nåde/straf og (hinsidig) frelse/fortabelse.

I første omgang dokumenteres den allestedsnærværende moralisme, der har form af den monistiske models kausalitetsrækker dyd → nåde → frelse og: synd → straf → fortabelse (p. 106-10). I anden omgang viser en række signifikante afvigelser herfra – afvigelser, der kun for en begrænset dels vedkommende lader sig forklare som ufortjent lykke = fristelse og ufortjent ulykke = prøvelse – denne models utilstrækkelighed. Derfor anlægges den dualistiske model, hvis kausalitetsrækker har formen:

og hvis større forklaringsværdi ligeledes dokumenteres (p. 110-26). I tredje omgang viser forf., at en dækkende beskrivelse af stykkernes idéunivers først opnås med en kombination af den monistiske og den dualistiske model (p. 127-35). Denne kombination etableres på tre – ideologisk interessante – måder: 1. *Kortt Wendingh* og *Svsanna* repræsenterer »en håndfast samordnen, således, at den dualistiske underordnes den monistiske« (p. 127) nemlig ved, at den jordiske straf i den monistiske model har form af den dualistiske models valg-bare dobbelthed mellem Gud = forsyn og Satan = Fortuna; straffen består i jordelivets usikkerhed og omskiftelighed. 2. Ranchs tre stykker derimod »sideordner modellerne ved at argumentere sideløbende ud fra dem begge« (ibid.). 3. *Thobiae Comoedia* og *Absolon* rummer endelig »skift mellem modeller« (ibid.).

Igen gælder det, at beskrivelserne af de undersøgte teksters tematiske og ideologiske struktur forekommer overbevisende, mens problemerne opstår i mødet mellem dokumenterede tekststrukturer og de dertil knyttede idéhistoriske kategorier. En fundamental indvending kan rettes mod det forhold, at de tre omtalte kombinationstyper – tilsyneladende på grundlag af forfatterens teologiske og institutionelle tilhør og indbyrdes kronologiske placering – ses som hhv. filippistisk, luthersk og ortodox (p. 127ff, jvf. p. 91): At den mellemste type kan hævdes at afspejle den manglende sammenhæng hos Luther mellem tro (som bliver afgørende i forbindelse med »monisme«/prædestination) og etik (som bliver afgørende i forbindelse med »dualisme«/fri vilje) sandsynliggøres overbevisende i et særskilt kap. (p. 136-40); derimod består der en modsigelse mellem en kombinationstype, der *underordner* »dualismen«/den fri vilje *under* »monismen«/prædestinationen, og filippismen, ligesom det ikke

er indlysende, at den type, der betegner *skiftende* brug af »monisme«/prædestination og »dualisme«/fri vilje, skulle afspejle en *højere* grad af ortodoxi end de to andre.

Det er de ovenf. citerede definitioner af den første og den tredje type (hhv. »underordningen« og »skiftet«), hvis gyldighed vises for hhv. *Kortt Wendings/Svsanna* (p. 127-30) og *Thobix Comoedia/Absolon* (p. 133-35). I forhold hertil sker der et bemærkelsesværdigt skred, når det i pågældende kap.s slutning hedder: »Det kan derfor ikke undre, at de filippistiske forfattere gik meget langt med den model der satte menneskets handlen [= fri vilje, jvf. p. 131 øv.] i centrum, og at de ortodokse var opsat på at fremhæve den monistiske model, i hvilken Gud besidder magten uanfægtet af mennesker eller modkandidater.« (p. 135). Denne fluktuation, der tjener en tilnærmelse af de strukturelle kategorier til de idéhistoriske, fortsætter senere i afh. (p. 140-42).

Ærgrelsen over, at den solidt funderede, skarpsindigt analyserende og systematisk beskrivende afh. trods alle anstrengelser ikke er i stand til at gennemføre en konsekvent verifikation af sin tese, må imidlertid ikke skygge for, at netop afh.s systematiske og stringente metode muliggør en præcis bestemmelse af grænserne for dens holdbarhed. Derved kommer det foreliggende arbejde til at repræsentere den slags forskning, danskfaget skal leve af på længere sigt.

Jens Kr. Andersen

Anne E. Jensen: *Holberg og Kvinderne eller Et forsvar for ligeretten*. Gyldendal. Kbh. 1984, 245 s.

Anne E. Jensens kyndige og engagerede Holbergbog har et dobbelt formål: at introducere Holbergs forfatterskab for et bredt publikum og at trække den linje gennem det, som hoved- og undertitlen angiver. Bogens faglige nyhedsværdi knytter sig til denne behandling af Holberg som kvindesagsmand og ligeretsforkæmper, og den flg. diskussion vil derfor blive koncentreret herom.

Holberg og Kvinderne udkommer som jubilæums-publikation; i lighed med, hvad der tilstræbes i Thomas Bredsdorffs textudvalg *Den radikale Holberg* og Erik A. Nielsens monografi om *Holbergs komik* (begge 1984) aktualiserer den forfatterskabet ved at etablere et møde mellem dets idéunivers og nutidige forestillinger og idealer. Det er dog hos Anne E. Jensen, man konstaterer den største respekt for Holbergs udsagn og anskuelser som historiske, som bundne til en samfundsorden og en intellektuel horisont, der i en række afgørende henseender adskiller sig fra senere tiders.

I bogens fire første kapitler (p. 11-95) præsenteres og gennemgås *Peder Paars* og skæmtedigtene, og læseren føres således i roligt tempo frem til 1722. Denne del af fremstillingen er disponeret kronologisk, og værkbehandlingerne er indfældet i en biografisk-psykologisk ramme. Herefter disponeres fremstillingen efter andre kriterier: Kap. V betragter komediernes forskellige kvindereoler og kvindelige rollefag og omfatter såvel dramatikken fra 1720erne som alderdomskomedierne fra 1740erne, kap. VI fortæller om Holbergs kvindeskikkelser fra Danmarkshistorien (1732-35) og heltindehistorierne (1745) – med

Sigbrit (p. 145-55) og Leonora Christina (p. 160-70) som hovedfigurerne, og i kap. VII samles »forberedelsen« til heltehistoriernes (1739) sammenligning mellem Zenobia og Katharina I – ved siden af »Zille Hans Dotter« hovedstykket i Holbergs drøftelse af ligeretten, de potuanske kvinder fra *Niels Klim* (1741) og heltindehistoriernes kvindeportrætter.

Tilsvarende forsvinder den biografiske ramme pr. 1722, hvor kvindesynet og dets indehaver er blevet etableret, og i kap. V er den litteraturhistoriske synsmåde endvidere blevet afløst af en teaterhistorisk. Forhold i komediernes tekst forklares med henvisning til forhold på teatret (pp. 101, 123, 126), og kapitlet indledes med et forsøg på fordeling af dets tre skuespillerinder på roller og rollefag. At en sådan fordeling ikke lader sig gennemføre erkendes dog straks; dertil er dels vidnesbyrdene om rollebesætninger for mangelfulde (p. 98), dels synes rollebesætningerne i det omfang, de er kendt, ikke at være foretaget efter rollefag, men nærmest tilfældigt, og endelig understreger forf. variationerne i udformningen af den individuelle rolle inden for samme rollefag (p. 119f). Overbevisende forklaringseffekt har egentlig kun Mme Montaignus betydning for udformningen af Lucretias rolle i »Den Vægelsindede« (pp. 98f, 111f).

Bogen formulerer en original opfattelse af de Holbergske ligeretsforestillingerers *tilblivelse*. Et knudepunkt heri udgør det fjerde skæmtedigt »Poëten Raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig«. Det betragtes som et usammenhængende konglomerat af en harsk misogyni fra Juvenals 6. satire og et progressivt syn på kønnene. Denne splittelse forklares ved antagelsen af to lag i digtet, et ældre fra 1719, med belæg i Holbergs egne oplysninger om tilblivestidspunktet i 1. levnedsbrev (Kragelunds udg. I, 1965, p. 218), og et yngre fra omkr. udgivelsesåret 1722 (pp. 31,78-82,84). Til vurderingerne af digtets manglende enhed (Holberg »bliver svag i knæene og mister tråden i sin fremstilling«, p. 31; »et meget usammenhængende digt«, p. 82; »det rod, som han havde fået lavet ud af sin oprindelige Juvenalimitation«, p. 84) kan bemærkes, at Holberg – med Boileaus 10. satire som mellemstation – har fuldendt transformationen fra romersk *kvindesatire* til klassicismens særlige *ægteskabs-satire* over den giftesyge gamle knark, og at digtet ikke forefindes i synderlig uorden, når det åbnes med Hans Mickelsens nøgler: »Den 4de *Satyr* er en *Imitation* af *Juvenalis Satyra Sexta*, men bygged paa andre *Fundamenter*; Thi jeg raader med ham hverken fra *Ægteskab* eller *laster Qvinde-Kiøn*; Jeg laster ickun en halvfiertidsindstyre Aars gammel Karl, der tager en ung Piige, og en gammel Kierling, der giffter sig med en ung Dreng.« (SS II, 1914, p. 453). Til forestillingen om den omarbejdelse i 1722, der skulle have efterladt teksten ideologisk modsigelsesfuld, skal kun bemærkes, at en sådan er ubeviselig: Digtet findes først i udgaven fra 1722 og har formentlig aldrig eksisteret i ældre tryk (Ehrencron-Müller: *Bibliografi over Holbergs Skrifter* I, 1933, p. 80). Den detaljerede beskrivelse af 1722-redigeringens principper, som forf. leverer p. 79, savner derfor helt filologisk underlag; i virkeligheden er årstalsangivelsen 1721 (SS II, p. 488, l.22) og hentydningen til *Peder Paars* (ibid., p. 494, l.26) de eneste sikre vidnesbyrd om tilføjelser efter det af levnedsbrevet relativt fastsatte tilblivestidspunkt.

Det hævdede ideologisk-kronologiske brud i Jens Larsen-satiren hænger som

sagt sammen med den samlede udvikling af Holbergs ligeretstænkning, sådan som den her søges etableret. Skønt forf. i andre forbindelser afviser udokumenterbare gisninger (pp. 20, 34), benytter hun til rekonstruktionen af denne del af hans intellektuelle liv selv en række sådanne. I første omgang denne: »Professor Holbergs meget private og måske akutte problem *kan have været* den strid mellem tilbøjelighed og pligt, som han senere så ofte brugte som komisk motiv i sin digtning. Men i 1719 har denne strid *nok* ikke forekommet ham særlig lystig. Han har *antagelig* ikke følt tilbøjelighed til ægteskab og har dog følt, at det var hans borgerligt. I en sådan konflikt *kan det være* en lettelse at lade sine følelser få afløb i et angreb på det, der er årsag til konflikten. [...] Han måtte da lade aggressionen gå ud over den anden part i konflikten: kvinden og ægteskabet.« (p. 28f, vore fremhævelser). Ved hjælp af denne psykobiografiske formodning begrundes dernæst formodningen om den ældre, gennemført juvenalske version af »Jens Larsen« »under« den eksisterende text: »Meget tyder på, at den manglende konsekvens i Holbergs kvinde- og ægteskabssatire skyldes, at han har omarbejdet den inden udgivelsen. Omidset af det oprindelige digt fra 1719 kan *skimtes* gennem det temmelig forvirrede og egentlig mislykkede arbejde som han offentliggjorde i 1722. Digtet har i sin første udformning *nok* været en barsk, juvenalsk satire over kvinder og ægteskab og et ret uselvstændigt begynderarbejde.« (p. 31, vore fremhævelser). På denne baggrund finder forf. i *Peder Paars* III, 1, hvad hun (med allusion til Olsvig) kalder »det store vendepunkt i Holbergs syn på de to køn« (p. 51). Den personlige forudsætning skulle da være, at ungarlen har truffet det valg, at han »bedst kunne tjene sit fædreland i ugift stand. Dette valg har frigjort vældige kræfter i Holberg. Han blev befriet for den aggression overfor kvindekønnet, som beherskede ham, da han skrev sin pennenprøve om kvinder og ægteskab.« (p. 70). En supplerende formodning går ud på, at »vendepunktet« har været influeret af Descartes' »kønsløse« (kønsspecifikke) psykologi: »Om Holberg allerede i 1716 [i forbindelse med natur- og folkeretten] havde læst nogle af Descartes' skrifter, er *usikkert*. Han kan blot have brugt Pufendorfs bearbejdelse af Descartes' ideer. Men efter *Peder Paars* eller under udarbejdelsen af værket har Holberg *sandsynligvis* læst Descartes' skrift om sjælens passioner, og fra 1720 bliver Descartes' psykologi grundvolden i Holbergs menneskesyn.« (p. 70, andre fremhævelser end af titelord er vore). Resultatet af »vendepunktet« er det formodet yngre lag i Jens Larsen-digtet, og kronen på værket er »Zille Hans Dotter«: »Det er [...] denne bogs hovedtesis, at Zilles forsvarsskrift ikke er et såkaldt muntert indfald, men betegner højdepunktet i den udvikling, som Holberg gennemgik under udarbejdelsen af *Peder Paars*, og de to første satirer. Digtet er et klart udtryk for det menneskesyn, som Holberg erhvervede sig i årene 1719-22.« (p. 84). Man spørger sig, hvad der vindes ved hele denne kæde af hinanden støttende, men hver for sig udokumenterbare gisninger, og om ikke betragtningen af det undersøgte, væsentlige emne burde lettes for dem til fordel for en ganske jævn konstatering af, at Holbergs ligeretstanker i alt væsentligt ligger fast fra natur- og folkeretten over gynækologien til helte- og heltindehistorierne. Vi skal nedenf. plædere lidt udførligere for denne kontinuitet. Holberg bliver ikke nogen ringere ligerets-

forkæmper af en sådan betragtning, og den lader sig opretholde ved hjælp af eksisterende tekster alene.

Ved overgangen fra bogens kap. V til dens kap. VI – i Holbergs biografi: fra den poetiske til den historiske raptus – medbringer vi af kvindelige oprørere dels Zille, dels en række af komediernes tjenestepiger, hustruer og døtre (p. 127f). Den førstes »oprør« er indiskutabelt; med hensyn til de sidstes skal der altid foretages en afvejning i forhold til traditionens og genrens licentia med hensyn til frisprog og usanktionerede ægteskabsindgåelser, og i komedierne forbliver »oprørerne« jo overalt inden for rammerne af en sluttelig bekræftet status quo. Danmarkshistoriens og heltindehistoriernes kvindeskikkelser er derimod i intet tilfælde oprørere i betydningen ligeretsforkæmpere, og forf. viser klart, at Holbergs interesse og sympati i disse tilfælde uddeles efter andre kriterier end kønspolitiske. Hans manglende interesse for Saxos sagndronninger skyldes fx. hans generelle, afvisende holdning til sagnhistorie (p. 135f), i en række tilfælde vurderer den antikatolske historiker på religiøst grundlag (p. 189f), magtfulde dronninger som Thyra (p. 139), Margrethe (p. 143f) og Christina (p. 198) prises eller lastes ud fra de samme absolutistisk-etatære idealer, som anvendes negativt på Dina Vinhofer; med fuld ret beskrives Holbergs vurderingsgrundlag i forbindelse med hende således: »Hun var en ond og skadelig kvinde, og man gjorde ret i at dømme hende, da hendes intriger var farlige for statens sikkerhed. Dette sidste er afgørende for Holberg.« (p. 158). Skikkelserne anbringes altså gennemgående i andre sammenhænge end kønspolitiske. Mens disse dele af bogen derfor nok bidrager til at indfri de forventninger, dens hovedtitel må vække, synes dens undertitel mindre relevant her. Hvilket atter tyder på, at det kønsspecifikke approach ikke er det frugtbare til Holbergs historiske forfatterskab.

Afgørende er det imidlertid at få en nøjagtig artsbestemmelse og afgrænsning af Holbergs ligeretsforestillinger på grundlag af de tekster, hvor de faktisk er hovedsagen. Meget præcist formuleres Holbergs kønspolitiske filosofi i den flg. parafrase af Zilles synspunkter: »Hun skriver, at det er naturens bud, at de, som er bedst egnede til at gavne samfundet, skal have det vigtigste arbejde uanset køn. Når man vrager halvdelen af menneskeheden, nemlig kvinderne, er det mod »Naturen«. Naturen ønsker nemlig ikke at se spild af menneskelige evner, og derfor er kunstigt skabte kønsroller mod naturens bud. Naturen ønsker de bedste til at bestemme i samfundshusholdningen uden hensyn til køn. Af disse bud uddrager Zille, at ingen *embeder*, intet håndværk eller nogen form for arbejde må være lukket for kvinder, som har evner til at bestride opgaven. Deraf følger, at piger skal have lige adgang til *uddannelse* med drenge.« (p. 89, vore fremhævelser). Lige adgang til uddannelse og embeder – det er denne samfundsrelaterede ligeret, Holberg med naturretslig argumentation plæderer for – ikke mindst af hensyn til samfundet.

Zille peger frem mod den omtalte »Forberedelse« fra heltehistorierne (Zenobia og Katharina I), men også tilbage til natur- og folkerettens kap. om ægteskab. Trods en række modifikationer forekommer dels forf.s sammenstilling af disse to værkers ligerets-betragtninger at underbelyse den fundamentale tankemæssige parallelisme til fordel for endnu en hævvelse af en »udvikling« i

sækulariserende og radikaliserende retning (p. 174), dels forekommer fortolkningen af »forberedelsen« ikke i tilstrækkelig grad at respektere de grænser for ligestillingsidealer, som teksten formulerer, og som falder sammen med de netop anførte. I natur- og folkeretten skriver Holberg (i en passage, der *ikke* hører til de berømte tilføjelser fra 1728-udgaven): »Nu følger at eftersee, hvoraf Manden haver bekommet Herredømme over sin Hustru, og hvor vidt det strekker sig. Saadan Herredømme kommer alleene af Guds Indstiftelse, *Gen. 3,16.* hvor Qvinden udtrykkelig befales at være sin Mand underdanig, og at Hustruen haver frivilligen undergivet sin Villie Mandens Villie, hvorudover de fare meget vildt, som paastaa, at saadan Herredømme kommer af Naturen; thi omendskiønt Mandkiønnet er af Naturen herligere og beqvemmere til at føre *Regemente* end Qvindekiønnet, saa følger dog der ikke af, at Manden maa endelig have *Regementet* [...]« (SS I, 1913, p. 628). I »forberedelsen« hedder det: »En hver Person, en hver Ting maa derfor anvendes til sit Brug; [...] Men uanseet dette, have dog alle Folk saavel i gamle Dage, som nu omstunder, været eenige i at sætte denne Hoved-Regel til side i Henseende til Qvindekiønnet, og i at dømme den halve Deel af Jordens Indbyggere ubrugelige til vigtige og vanskelige Forretninger. Jeg bekiender sandelig, at alle Menneskers og alle Tidens Samtykke og Overeensstemmelse er en Art af *Demonstration*, og at man derfor burte ansee saadan Anordning, som et naturligt *Præceptum*, hvis Naturen, som intet gjør forgieves, ikke havde uddeelt sine Gaver til begge Kiøn uden Forskiel. [...] Denne min *Critique* sigter ikke til at tilegne Fruentimeret nogen nye Rett, men allene til at vise, at dets *Exclusion* fra alle vigtige Forretninger er vanskelig at bevise af Fødselen, og at de *Argumenter*, som gemeenlig bruges, ikke holde Stik. Vil man derimod grunde sin Rett alleene paa Guds Befalning, saa er det ustridigt, at Herredømmet tilkommer Manden, hvorvel deraf intet andet kand *infereres*, end at en Huusfader er Hoved for *Familien*, hvilket og i alle Maader er overeensstemmende med Naturens Lov, som forkafter all to-hoved Regiment. Men deraf flyder just ikke, at Fruentimeret bør udelukkes fra alle vigtige Forretninger, tvertimod, den sunde Fornuft *recommenderer* dertil de Beqvemmeste, og en hver Mand gjør viislig, der overdrager sin Kone det, som hun kand gjøre bedre end han selv. Hvad kunde vel synes unaturligere og meere ugrundet end saadan Lov, at ingen, som var fød med en Vorte paa Kinden, maatte betroes noget Embede, i hvad *Capacitet* han end kunde beraabe sig paa? Eller, at alle de, som havde rødt Haar, ikke maatte forvalte deres egne Midler, endskiønt de besadde den største *oeconomiske* Viisdom? Ligesaa ilde grundet synes Fruentimmerets *Exclusion* fra vigtige Forretninger og dets stedsvarende Umyndighed at være.« (SS XI, 1931, pp. 307, 309). Det sidste exemplificeres derpå ved hjælp af en moden og forstandig »Jomfrue«s og »en fornuftig *Enke*«s dispositionsret (ibid., p. 309, vore fremhævelser).

De to tekster udtrykker modsatte opfattelser af kønnenes naturlige egnethed til at styre, men er fælles om et fundamentalt tankemønster, der kan formuleres således: I henhold til den *naturlige* ret eksisterer der *lighed* mellem kønnene, hvilket bør udmøntes i *samfundet* (uden for familien) i form af lige adgang til embeder (og uddannelse); i henhold til den *guddommelige* ret (men uden

konflikt med den naturlige) er kvinden *undergivet* mandens herredømme inden for *familien og ægteskabet*. Som rationelt tænkende patriot og etatær absolutist interesserer Holberg sig for at fremme den mest kvalificerede varetagelse af embeder, mens han stort set lader den traditionelle familiære patriarkaliske uantastet og uproblematiseret (religiøst legitimeret). Hans socialt bestemte reformiver standser på tærsklen til familien, hvor han indskrænker sig til en anbefaling af voksne børns medbestemmelse ved valg af egen ægtefælle. Familiens interne kønsrollemønster synes egentlig kun at have påkaldt sig hans interesse i de tilfælde, hvor fordelingen af huslige funktioner må foretages under hensyn til den ene parts deltagelse i det *offentlige* liv.

Ved læsning af slutningen af den citerede passus fra »forberedelsen« må man være opmærksom på, at ordene »forretning« og »embede« dækker et væsentlig bredere betydningsområde i det 18. årh.s. dansk end i moderne (:arbejde, hverv, bestilling, gøremål) og derfor i denne sammenhæng meget vel kan henvise til huslige opgaver. Men selv i så fald går forf. ud over teksten, når hun af pågældende passage udleder, at »[...] naturretten bør være den øverste lov *inden* for ægteskabet« (p. 178), og skriver, at »[...] Holberg i virkeligheden gennemhuller Moseloven [der tænkes på 1. Mos. 3,16] både i teori og praksis« (ibid.), samt at han som led i gennemhullingen »sammenligne[r]« (ibid.) dette Guds bud med den tænkte diskriminering af vortebærere og rødhårede. Det er heller ikke, hvad Holberg gør: Den naturretsligt argumenterede lige adgang til (også) hjemlige »forretninger« *anbefales* den fornuftige »Huusfader«, hvis gudgivne patriarkalske position netop ikke anfægtes af den grund. Det er den dårlige og selvtilstrækkelige patriarkalisme, der sammenlignes med den absurde diskriminering, ikke Guds ordning.

Helt undgås aktualiseringens farer altså ikke: Der sættes ingen grænser for Holbergs progressivitet. Og dermed lurder en ny fare: digtermonografiens sædvanlige tilbøjelighed til heroisering af sin genstand. Når Holberg fx. skriver en dansk natur- og folkeret, gør han sig fortjent og vinder et stort publikum ved at bryde med de skidt vigtiges argot: »Den har været med til at nedbryde skellet mellem den lukkede, videnskabelige verden og et voksende, videbegærligt publikum, som alt for mange forskere på Holbergs tid så over hovedet og derfor publicerede deres arbejder på latin.« (p. 18) – men når han skriver en roman på latin, gør han sig også fortjent og vinder et stort publikum, nu ved klogt at benytte det internationale lærdomssprog (p. 179). Teatret i Lille Grønnegade *var* et folkekulturelt gennembrud; lidt større endnu forekommer det, når der til hoftruppens franske forestillinger i de foregående år »[s]åvidt vides [...] kun [var] adgang for hoffets folk og for høje standspersoner« (p. 97). I sin fremragende disputats *Studier over europæisk drama i Danmark 1722-1770 I-II* (1968) har forf. selv – i forlængelse af Eiler Nystrøms *Den danske Komedies Oprindelse* (1918), p. 49 – argumenteret for det modsatte (p. 65f). *Malheur à celui qui ne se corrige pas* – men en lille note med en motivering til de faktisk eksisterende »særligt interesserede« havde nok været på sin plads, skønt bogen vist helst undgår ethvert præg af lærdom (hvilket heldigvis ikke lykkes).

Den hidtidige, såkaldt mandlige, Holberg-forsknings behandling af den anm. bogs emne er et dystert kapitel (dens sidste): »Siden Smiths bog har Holberg-

forskerne stort set valgt mellem to forskellige holdninger til Holbergs forsvar for ligeretten. Enten har de som Smith erkendt, at Holberg selv lagde meget vægt på ligeretstanken, men at eftertiden ikke kan tage den for andet end en kuriositet. Eller de har bagatelliseret den ved enten at fortie den eller opfatte den som et af Holbergs muntre indfald [...]« (p. 230). Hverken Ida Falbe-Hansens foredrag eller G. Brandes' monografi (begge frugter af forrige sekularfest) »fik synlige spor i dansk litteraturhistorie – hverken dengang eller nu.« (p. 234). Helt så slemt forholder det sig nu ikke. Det er sandt nok, at vi hidtil har måttet undvære en monografi om Holbergs kvindesyn, og derfor er det glædeligt, at vi nu har fået én, som tilmed er udført kompetent. Men ingen har vist nogensinde før alvor forsøgt at udrydde Zille Hans Dotter og hendes anskuelser af Holbergs forfatterskab. Når N.M. Petersen omtaler forsvaret for ligeretten som et »Yndlingsæmne« hos Holberg (*Bidrag til den danske Litteraturs Historie* IV, 1858, p. 567) og P. Hansen tilsvarende kalder kvindeemancipationen en af Holbergs »Yndlingsideer« (*Illustreret dansk Litteraturhistorie* II, 1902², p. 49), er det ikke for at stemple den som en kuriositet, og førstnævnte understreger desuden dets genkomst forskellige steder i forfatterskabet. Til perspektivering af kønnes indbyrdes placering på Nazar giver Paludan i sin stadig yderst nyttige disputats *Om Holbergs Niels Klim* (1878) en hel lille ligerettens litteraturhistorie (p. 228-35), hvori Holbergs »radicale Theori« (p. 231) synes at blive ydet fuld retfærdighed. Samme betegnelse anvendes af Th.A. Müller (*Den unge Ludvig Holberg 1684-1722*, 1943, p. 364). Jørgen Sonne udgav 1977 en antologi under titlen Ludvig Holberg: *Om kvinder og ægteskab, etc.* I en anmeldelse af C.F. Engelstads norske Holberg-biografi (*Politiken* 12. jan. 1985) gør F.J. Billeskov Jansen med rette opmærksom på, hvorledes (også) norske holbergianere altid har inddraget baronens ligeretstanker i deres behandlinger af ham og nævner Kåre Foss (*Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn*, 1934), Erik Solem (*Holberg som jurist*, 1947) og Reidar Myhre (*Holbergs pedagogiske idéer*, 1969). Ingen af disse forgængere nævnes i Anne E. Jensens bog, som ville have vundet yderligere i saglig styrke, hvis ikke enhver ældre og samtidig mandlig Holberg-kollega – med Brandes som eneste undtagelse – havde måttet se sig attakeret efter opskriften:

Hun offensive gik med et uhørligt Mood,
Forlangede at see hans Død og Hierte-Blood.

Jens Kr. Andersen

Pil Dahlerup: Det moderne gennembruds kvinder, Kbh. 1983. Forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 2. marts 1984.

Retfærdigheden

Fredag den 2. marts 1984 forsvarede Pil Dahlerup i Københavns Universitets stuvende fulde festsal sin disputats *Det moderne gennembruds kvinder* (1983).

En begivenhed, der fik mange kvinder til at begive sig til Vor Frue Plads, og også en mediebegivenhed, der fik bevågenhed i presse, radio og TV.

Afhandlingen nåede netop at udkomme i 1983 som et 100 år forsinket svar på Georg Brandes: *Det moderne Gennembruds Mænd* (1883). I indhold og form er svaret både et spejl og et brud i forhold til den gamle bog. Når Brandes talte om mændene, flokkedes kvinderne om ham; men om dem og deres værker var både han og pressen tyste. Da Pil Dahlerup talte om kvinderne, flokkedes kvinderne og medierne. Men det var heller ikke om 1980ernes kvinder hun talte, og medier og opponenter var unægtelig mere grebet af Georg Brandes som drivkraften bag afhandlingen om kvinderne, end de havde og har været af kvinderne bag Brandes.

Afhandlingens udgangspunkt er en vrede mod Georg Brandes for hans officielle tavshed om og fortrængning af de litterære kvinderøster. Den er en retfærdighedshandling med 100 års forsinkelse. Men den er også et svar til Georg Brandes og den patriarkalske litterære institution han forsvarede. Ligesom Pil Dahlerup læser periodens kvindelige forfatterskaber som svar på patriarkatet og dets ombrydninger i perioden 1871-91, kan *Det moderne gennembruds kvinder* læses som endnu et svar, men mere kompliceret og reflekteret, fordi Pil Dahlerup jo både placerer sit engagement og sin stemme i det 19. århundredes debat og i nutiden, i en periode hvor en ny kvindebevægelse og en ny kvindelitteratur har været på færde fra ca. 1971.

Og svaret er mere omfattende end dets formelle udgangspunkt: Georg Brandes skrev om det moderne gennembruds mænd og tænkte her på en forholdsvis snæver kreds af litterære mænd, der brød med romantisk og religiøs livsanskuelse. *Det moderne gennembruds kvinder* beskæftiger sig med *alle* kvinder, der debuterer i perioden, også religiøse og reaktionære. Også her foretager Pil Dahlerup en retfærdighedshandling i forhold til Georg Brandes' ekskluderende, polemiske og ofte underforståede afgrænsninger og udelukkelse. Samtidig ændrer gennembruddet betydning og bliver, i 100 års perspektiv, til et gennembrud som samtiden, og også Georg Brandes, i det hele var en del af uden at kunne overskue. Et gennembrud, der kan karakteriseres som et begyndende sammenbrud for en bestemt type patriarkalsk verdensbillede. Gennem denne strukturering bliver Georg Brandes bragt på plads med sit lille gennembrud for en gruppe litterære mænd, ligesom Pil Dahlerup også når frem til at periodens sande emigrantlitteratur er kvindernes. I indhold og form bliver Georg Brandes sat til vægs af kvindemajoriteten. Men han og patriarkatet står stadig, også kompositionelt, som frontfigurer. Hvad denne opbygning kan betyde skal jeg vende tilbage til.

Udførelsen

Disputatsens engagement er den kvindevrede, der er en væsentlig drivkraft bag kvindeforskningen. Det er den, der har ledt Pil Dahlerup frem til at undersøge, hvordan misforholdet mellem en litterær institution og dens patriarkalske faderfigurs tavshed om kvindeforfatterne på den ene side og kvaliteten, variationen og mængden af kvindelige skribenter på den anden side bliver til. Indledningsvis bestemmer hun sin periode 1871-91 som en opløsningsperiode for det

traditionelle patriarkat i den forstand, at billedet af manden som elsker vinder frem over for billedet af manden som fader. Man kan f.eks. pege på, at forkastelsen af en transcendens, af en Gudfader som den jordiske orden kan forstås som et spejl af, er et væsentligt kendetegn for de »moderne« forfattere, der i stedet tager deres udgangspunkt i alnaturen. Pil Dahlerup gennemgår dernæst den litterære institution og George Brandes' på flere planer fordoblede funktion inden for denne. Han gennemfører en patriarkalsk litterær politik og har magt dertil, men på den vis, at han offentligt er tavs om de litterære kvinder, mens han rådgiver dem privat. Samtidig overlader han den offentlige recension til broder Edvard, »Reservefildret«, der anmelder køligt og efter et retfærdighedsprincip, der hælder til mændenes side. Dette litterære patriarkat, mener Pil Dahlerup, står uanfægtet, dvs. som institution. Mændene i det var knap så uanfægtede.

Den kvindelige litteraturproduktion i perioden, alle skønlitterære debutanter fra 1871-91, kan nu betragtes som en række svar på patriarkatet, svar der er karakteriserede ved, at kvinderne med en enkelt undtagelse kun kan forholde sig med dele af deres potentielle fulde menneskelighed til patriarkatet og svarer som sønner, døtre, emanciperede, hustruer eller mødre. I disse svar finder Pil Dahlerup, at et depressivt mønster er gennemgående som tegn på en protest, der ikke kan blive til en frigørelse. I form og indhold bliver hovedkendetegnet ambivalens, dobbeltbevægelse og strid mellem synsvinkler.

Ambivalensen finder man igen i fordelingen af Pil Dahlerups sympatier. Kompositionen i gennemgangen af de mange forfatterskaber er ikke altid helt klar i detaljen eller rettere, det projekt at nævne, referere og indrangere *alle* (ca. 70) skribenter i et system fører uvægerlig til, at nogle stritter, og at læseren af det overdådige værk indimellem mister tråden. Overordnet kan bevægelsen fra kvinder, der skriver i sønneposition, mod det hele menneske (Erna Juel Hansen) opfattes som en bevægelse fra absolut undertrykkelse hos de, der end ikke giver sig tilkende med deres køn, til en frigørelse hos hende, der på grænsen til det 20. århundrede insisterer på at være kunstner, hustru, arbejder og mor.

Det er slående, at Pil Dahlerup slet ikke ekspliciterer eller diskuterer rækkefølgekriterierne for grupperingen. Mødre kommer efter de emanciperede (elskerinder og kunstnere) – skal det forstås som en hierarkisering af rollevalget? Det er nemt at forstå, at de voksne kvindepositioner kvindepolitisk må vurderes som mere givende end sønne- og datterpositioner. Men afhandlingen er tavs om den fælleløse kvindes placering. Muligvis er kompositionen slet ikke ment så strikt hierarkiserende (Pil Dahlerup sagde under forsvaret, at hun havde overvejet en ren alfabetisering), men valget er foretaget og usikkerheden til stede. At kompositionen derimod ikke er ment som en kunstnerisk hierarkisering er eksplicit. Her foregår vurderingen efter andre kriterier.

Depressionen og humøret

Det er et Olivia Levison-citat om det brudte og tvivlende menneskes styrke, der er valgt til hele afhandlingens motto. Hun er på flere måder en central figur i bogen. Kunstnerisk vurderes hun højt; det forhold at hendes depressive anlæg

ikke fører til en ren naturalistisk ideologi hos hende, får Pil Dahlerup til at revidere sin tese om naturalismens særlige tiltrækningskraft for et kvindeligt depressivt-masochistisk temperament. Endelig betragtes hendes roman *Konsulinden* (1887) som et hovedværk om den kvindelige depression.

Depressionen ser Pil Dahlerup som et signifikant og funktionelt svar på patriarkatet. Dens væsentligste træk er det tvetydige forhold til faderbilledet, der kommer til at inkarnere det gode og det onde. I *Konsulinden* på den måde, at faderfigurerne på samme tid skal bekræfte den unge pige i hendes kvindelighed og bliver fremstillet som (seksuelt) afskyelige og undertrykkende. Behovet for bekræftelse umuliggør et egentligt oprør, der vendes indad som depression. Når denne depression skildres med behersket indsigtfuld viden som i Olivia Levisons hovedværk bliver den kunstnerisk til toppunktet af periodens kunstneriske udtryksmuligheder som Pil Dahlerup vurderer dem. Fastholdelsen af den depressive indsigt i patriarkatets modsigelser bliver det funktionelle alternativ til en indordning under fadervældet. I denne vurdering gemmer sig nye vanskeligheder for afhandlingen og for kvindeteorien generelt. Spørgsmålet bliver: er det i perioden historisk muligt at overskride den depressive tvetydighed i forhold til faderen? Og hvilken synsvinkel kan man som 100 år yngre kvindeforsker arbejde med for at få et rimeligt svar?

Edvard Brandes ønskede retfærdighed af de skrivende kvinder. Pil Dahlerup roser rankhed og humør, kvinder der på en eller anden måde har så meget personligt overskud, at de ikke synker ned i depression. Men problemet bliver, at disse egenskaber hver gang synes at føre til dårligere kunst og større patriarkatsaccept. Man kan spørge, om ikke selve dette karakter-ideal, som Emma Gad bliver en af de fineste repræsentanter for, i sig selv har patriarkalske træk. Pil Dahlerup svarer selv *jo* ved at pege på, i hvor høj grad den muntre datter som figur hos Emma Gad er faders pige, der accepterer mandlig dobbeltmoral. Depression og humør blive Scylla og Charybdis; kvinderne svarer sorgfuldt eller kækt inden for den patriarkalske diskurs, men bryder den tilsyneladende ikke.

Erna Juel Hansen, der tildeles et helt, men lille kapitel med overskriften »Det hele menneske«, gør det heller ikke. Hendes heltindes frigørelse sker i høj grad på mandens præmisser, hedder det, og det kan formuleres stærkere. Hovedværket *Helsen & Co.* (1900) mener jeg kan læses som en datterroman, hvor heltinden Therese af sin fortæller bringes længere og længere ind i et depressivt datter-fader forhold til sin belærende ægtemand. Det er muligvis også denne dobbelthed, der giver værket dets kunstneriske kvalitet.

Men hvis vurderingen af skribenterne strides mellem opfattelsen af den depressive position som erkendelsesmæssigt og kunstnerisk mest produktiv og den personlige, kvindepolitiske sympati for rankhed, humør og optimisme, der trives på patriarkatets præmisser, hvor har så kvindeforskeren Pil Dahlerup placeret sig i forhold til det patriarkalske dilemma? Hvor skal vi placere os?

Svarene

Kapitlerne af kvinders litteraturhistorie kan skrives fra flere synspunkter. Man

kan tage udgangspunkt i den mandlige dominans og se kvinderne som undertrykte, oprørske, *bestemte af* et mandligt litterært felt. Man kan også starte i den kvindelige kulturproduktions egenart og tale om, hvornår litteratur bliver en del af kvinders kommunikationsformer. Man kan beskrive totaliteten af kvindelige skribenter eller man kan vælge enkelte ud og diskutere dem ud fra en kvalitativ, eksemplarisk vinkel.

Man kan definere kvindelitteratur som alt, hvad der er skrevet af biologisk fødte kvinder, eller som litteratur skrevet af og om kvinder, eller som litteratur der ud fra en frigørelses-kamp handler om kvinder, eller som litteratur af mænd og kvinder, der tematisk, strukturelt og sprogligt udtrykker kulturelt kvindelige sider.

Pil Dahlerup har valgt at tage udgangspunkt i patriarkatet, bl.a. fordi hun finder det så dominerende i forhold til kvindernes sociale, sproglige og psykiske digterrolle. Hun har valgt at beskæftige sig med *alle* forfatterskaber for ikke at lade sig hilde af fordomme i den litterære institutions forhåndsseleksion. Hun har også valgt at lade kvindelig være defineret som: produceret af en kvinde, selv om hun også kan finde kvindelige elementer i f.eks. Eriks Skrams psyke. Den litterære kvindelighed bliver således indskrevet i en patriarkalsk litterær institution.

Men: på et tidspunkt vender Pil Dahlerup Ødipus-komplekset på hovedet. Rækkefølgen er, siger hun, at faderen har svært ved at elske datteren, og først ud af dette problem opstår datterens anglen efter faderens kærlighed og bekræftelse, der fører hende ind i underkastelse, depression eller oprør. Denne synsvinkel kan overføres til Pil Dahlerups behandling af Georg Brandes, der også havde problemer med at elske kvinder, led af et Don Juan kompleks og tristansk melankoli. Disse lidelser kan så igen føres tilbage til hans forhold til moderbilledet. Georg Brandes inkarnerer i afhandlingen det både stærke og brudte patriarkats indre modsigelser. Han regner kun sønnerne, men holder kritisk justits blandt dem. Han elsker døtrene, men regner dem ikke; han kan ikke elske dem, når de angriber fader eller regner sig selv for noget, dvs. skriver om sig selv som kunstnere; han anfægter og undertrykker; han er indlevende, kærlig, beskyttende og ridderlig, men han kan ikke elske, ikke fastholde en kærlighed, ikke lade sig nære af og ikke ernære, ikke gøre en kvinde levende hverken som elskerinde eller kunstnerinde. Hans kærlighed er kort sagt dræbende, hans nekrologer »ofte mesterværker i indsigt og stil« (s. 125). Hans kærlighed, ja hans forhold overhovedet til kvinder og deres litteratur er kort sagt depressionsfremkaldende, hans breve til f.eks. Marie Pingel er »velegnet til på én gang at gøre hende glad og ked af det« (s. 110). Gennem hvilket svar kan denne tale overskrides? Her mener jeg, at Pil Dahlerups svar er skarpt i sin analyse, men samtidig spejler Georg Brandes' egen tvetydighed: vred, kritisk, men også anfægtet af hans indsigt i kvindepsyken, der så paradoksalt udfolder sig i de mindstene han rejser over deres lig. Hun vælger (s. 126) eksplicit at blive i modsigelsen, men dermed kommer hun også til at vælge at blive i den depressive position. Det sker, fordi dilemmaet, som det bliver til ud fra bogens anlæg og metode, kun giver det alternativ at blive ensidig, uretfærdig, bitter og

kynisk. Og det er ikke værdige holdninger i Pil Dahlerups kvindepolitiske univers, hvor humøret og rankheden, der muntert affinder sig med livsbetingelserne, tæller højere.

Metoderne

Disputatsen er langt fra blot et svar på Georg Brandes. Den er også et svar på den litterære kvindeforsknings mangfoldige spørgsmål og mere til. Pil Dahlerups forsvar for kvinderne den 2. marts var et svar på et kvindebehov for festen og stoltheden over hendes arbejde, hendes mod og vilje.

For os, der arbejder med kvindelitteratur, er den på samme tid en milepæl, en prøvekuld, en udfordring, en dristighed, et spørgsmål. Bag afhandlingen ligger flid, energi og vedholdenhed af format. Pil Dahlerups læsning af den store mængde værker er lydhør og åben, samtidig med at hun klart og velovervejet bruger sit eget værktøj, sin egen interesse, når hun afæsker dem svar. Derfor bliver læsningen også så inspirerende. Det er ikke blot døde tekster, der refereres, analyseres, vurderes, men levende kvinders digteriske bestræbelser, og løsninger. Skrev Brandes nekrologer, bringer Pil Dahlerup de gamle søstre til live igen. Her skabes en fascination, der på tværs af de metodiske hårdknuder får læseren til at skride ud over en depressiv datterposition. Så stærk gør Pil Dahlerup sine kvinder levende gennem sin opmærksomme analyse, at de løfter sig ud af det lukkede rum, som de er indskrevet i, og får eget liv.

Man kan kritisere Pil Dahlerup for – og det er også sket, at hun trods sine intentioner om at fastholde bestemte metoder bliver eklektisk og usystematisk. F.eks. kan praksis bag grupperingerne diskuteres: er det fortæller, forfatter, hovedperson eller udsagn, der i den enkelte tekst bærer datter- eller hustrurollen? Et samlet syn på en psykoanalytisk tilgang til litteraturen giver afhandlingen ikke; den bruger, diskuterer, kasserer, genbruger og refererer. En større afklaring kunne måske have bragt hele værkets tese et stykke videre, men der findes også elementer af befrielse i denne form, hvor Pil Dahlerup uden rysten bruger sine egne iagttagelser i dialog med en skole, der har mange stive traditioner.

Det er gennem sine brud Pil Dahlerup giver mere end et svar til Georg Brandes, der ligger som et tungt forfelt over afhandlingen. Kvindelige skribenter har andre bestræbelser end at svare fader eller det indre faderbillede. Deres tilblivelse som autonome, kulturskabende mennesker, der selv ændrede sproget, giver det stil og ånd, er en af dem. Disse frie former har Pil Dahlerup et klart blik for; det er dem hun søger efter hos sine forfattere. Det historiske anlæg: at betragte kvindestemmerne som svar på faderstemmen og selv blive det stærkeste svar får her overskredet sig selv. Kvindeskribenter skriver ikke blot svarbreve, de skaber kunst, en ny formverden.

Pil Dahlerup kommer til, som sin motto-figur Olivia Levison, at bryde med en lukket model og knytte sine håb til et hvirvlende og brudt menneske. Hun gør det ved med hendes egne ord »at 'gå i hver sin retning'«. Den stringente og den hvirvlende. Selv fremhæver hun helst det klare og ranke formål, det empiriske arbejdes nødvendighed, metodernes fikspunkt. Men det er i kombination

nen af soliditet og brudthed vi kan lære af *Det moderne gennembruds kvinder*. Det er her værket bliver til en udfordring og et håb for den litterære kvindeforskning fremover.

Anne Birgitte Richard

Frans Lasson: Fra Ekbátana til Klareboderne. En brevbog om Sophus Claussen og hans forlæggere. Gyldendals julebog 1981. 149 s.

Frans Lasson: Sophus Claussen og hans kreds. En digters liv i breve I-II. 1984. 372 + 443 s.

Frans Lasson: Sophus Claussen og Inger Nielsen. Breve fra et venskab. Nørhaven Bogtrykkeri 1984. 88 s. Ikke i handelen.

Sophus Claussen: Valfart. Med efterskrift af Bo Hakon Jørgensen. 1983. 211 + 34 s.

Sophus Claussens lyrik 1-9. 1982-84. Tekstkritisk og kommenteret udgave ved Jørgen Hunosøe (bind 8 og 9 under medvirken af Knud Bjarne Gjesing). I alt 2.250 s. Bd. 1: Naturbørn. Mina. Bd. 2: Pilefløjter. Trefoden. Bd. 3: Djævlerier. Bd. 4: Danske Vers. Bd. 5: Fæbler. Bd. 6: Heroica. Bd. 7: Titania holdt Bryllup. Hvededynger. Bd. 8: Versoversættelser. Bd. 9 (to halvbind): Andre digte, trykte og utrykte. Samlet efterskrift, registre m.v.

Sophus Claussens forfatterskab oplever nu sin tredje renæssance. Den første bølge skyldtes svigersønnen, professor Ernst Frandsen, som i 1949 var kommet hjem fra Frankrig med manuskriptet til sin Claussen-biografi under armen. »Den arrangerede han stramt styrede kollokvier over«, har Finn Stein Larsen fortalt i en kronik om den i øvrigt beundrede lærer, »og her fik vi ikke et ben til jorden, sad i auditoriet i frustrerende tavshed (...) der kom en glasvæg imellem os. Til samtale blev det ikke.«

Et par år efter blev Ernst Frandsens grundlæggende værk fulgt op af et stort lyrik-udvalg (ved Inger Claussen og Carl Bergstrøm-Nielsen) og suppleret med utrykte manuskripter (Gyldendals julebog 1952). I en stor anmeldelse af Ole Wivel i *Heretica* 1952 kan man aflæse, hvordan Vilhelm Grønbechs forståelse af kulturkrisen både åbnede og lukkede for læsningen af Sophus Claussen.

Det var Thorkild Bjørnvigs lille digtudvalg fra 1959, »Afrodites Dampe«, og to år senere Stig Krabbe Barfoeds præsentation af prosaisten i udvalget »Jord og Sjæl«, der bebudede, at den såkaldte 60'er-modernisme ville bruge forfatter-skabet under nye forudsætninger. Digtene og den nykritiske nærlæsningsteknik kom hinanden frugtbar i møde og inspirerede til en betydelig række universitetsspecialer, heriblandt også Jørgen Hunosøes. Det var billigbøgernes årti, og det kom også Claussen til gode: »Antonius i Paris« blev optrykt i 1965, »Pilefløjter« i 1964 og igen i 1968, »Djævlerier« i 1965. Det store lyrikudvalg blev genoptrykt i 1970, og året efter kom et udvalg af journalistikken, »Det aandelige Overskud« (ved Lise Brinch Petersen og Mogens Rukov).

Forfatterskabet havde fundet læsere, og modernismen banede vej til en intensere forståelse af dets komplekse underfundigheder; tekstgrundlaget var derimod ikke det bedste. Alene Spætte-udgaven af »Pilefløjter«, der ellers angiver at være optrykt efter originaludgaven, vrimler af en mængde småfejl, lige fra sjusk med interpunktionen til ombytning af strofer og linjer. Og ved siden af digtsamlingerne lå mængder af digte gemt af vejen i dagblade og tidsskrifter, hvortil endelig kom det utrykte materiale. I 1941 havde Ernst Frandsen (i serien Danske Digtere ved Arbejdet) publiceret kladder og manuskripter til digtene »Ekbátana«, »Ingeborg Stuckenberg« og »Imperia«, så man kunne se, hvordan kladder, lapper og tegninger skød sig ind over hinanden som i ældgamle palimpsester og med tilsvarende udfordringer til filologisk udredning. Det viser sig nu, at det drejer sig om 2.000 blade digte og oversættelser, 6.000 blade essays og øvrig prosa, breve og endelig 109 optegnelses- og skitsebøger.

Den omfattende række af udgivelser, som støtter sig på dette enorme materiale, betyder da endnu en renaissance. Den skyldes især Jørgen Hunosøe og Frans Lasson, der begge står i gæld til den inspiration, Aage Henriksens indtrængende Claussen-forståelse har udøvet. Den inspiration har udgiverne hver for sig måttet forene med den filologiske og tekstkritiske udgivertradition. Som det vil fremgå, er resultaterne ikke faldet ens ud.

Brevudgaven er bygget op som en bog til fortløbende læsning. De præsentationer og forudsætninger, der er nødvendige undervejs, har Frans Lasson med passende mellemrum skudt ind i særlige afsnit mellem de kronologisk trykte breve, og det er en vellykket udtynding af det efterstillede noteapparat. Uden henvisning følger noterne teksten og står til rådighed, når der er behov for det, og man bliver aldrig ladt i stikken. Opbygningen betinger en god, sammenhængende læserytme, hvis største problem er, at indskuddene har en tendens til at komme brevene i forkøbet med pointer og konklusioner. Brevenes venskabelige parlendo henvises på den måde til en repetitiv, lyrisk funktion; som udgiver må man kunne nære sig og ikke pille rosinerne af kagen.

Der er ellers fine ting imellem. Den røde tråd, der skaber sammenhæng og progression i første bind (indtil 1902), er brevvekslingen med Viggo og (delvis) Ingeborg Stuckenberg (– hun destruerede de fleste af Claussens Pariser-breve: »Dine Breve er brændt for Verden, for dén der ikke kunde have godt af at se dem! – ?«). De støttede sig til Sophus Claussen som et stykke urokkelig natur, hvis vækst de fulgte med stor hengivenhed. »Jeg trænger til Dig for at kunne gaa paa Græs paa Dig«, skriver Viggo Stuckenberg, »for Du har nu det hyggelige ved Dig, at Græskulløren aldrig gaar af Dig«. – Og digteren lagde trofast grønsvær til, selv om han »alligevel har min Nød med at skaffe Foder til alle de Oxer, jeg har i Forplejning!« Kritiske bemærkninger holdt han derimod ikke af: »Jeg vil Fanden gale mig ikke have, at I gaar derovre i Lyngby og laver Politivedtægter til Indskrækning af den poetiske Handlefrihed.«

Selv om brevene mellem hustruen Anna og Sophus Claussen endnu er holdt tilbage af familien, kan man godt danne sig et indtryk af Claussens modsætningsfyldte forhold til det borgerlige ægteskab, det irriterende og fascinerende

besvær med de krøllede ungpigekjoler, der hensatte ham i stemning og drøm og fik tilværelsen til at give tone.

Det har været Aage Henriksens fortjeneste at analysere sig ind i denne førægteskabelige verden og vise, hvordan »et sløret løfte er et stærkere bånd end en fuld hengivelse. Det hele og fulde er nemlig, hvad det er, men det halve smelter ind i mandens fantasi og udfyldes af hans længsel« (Det guddommelige barn (1965) s. 103). Det havde *sin* pris at nå til bunds i egne længsler: »Men jeg kan aldrig komme disse Sommerfugle nær – ikke uden jeg vil *det*, som kaldes en »legal« Forbindelse«, skrev Claussen i 1886 til Stuckenberg og filosoferede samtidig over den indbydende tanke at gifte sig. »Jeg tænkte paa, at jeg, hvad det økonomiske angaar, vel vilde komme ud af det, og at det vilde være den eneste Maade at faa fast Grund under Fødderne paa. Huslig Hygge, lune Sko, ingen Træk, ingen Længsler fra den Kant.« Mere end én gang drømmer han om, »hvor lykkelig man kunde blive, naar man vilde opgive sine Idealer, sin Ærgerrighed og sætte sig lunt til rette i Verden ved Siden af en jævn, godmodig lille Kone.«

Men helst ville han holde om drømmen og borgerpiggen: »Ja, at leve med hende uden for Ægteskab, aabent for al Verden – det kunde være stolt og sødt. At tage i Skoven sammen og kysse i Græsset.« Således fortæller han i den – gode – brevveksling med Herman Bang, hvordan modsætningerne slår sammen i hans billede af Tine. Han elsker hende, når hun fejrer hen ad isen, »stolt som en Fregat«, men véd samtidig, at det er en kærlighed som ikke kan se væk fra hendes »borgerlige Ejendommelighed«:

»De er jo ikke Gudinder, hvor høj Andagt man saa føler – og det er umuligt at elske som Guder og Gudinder. Er det da ikke Andagtsens højeste at glæde sig over dem i al deres Realisme saa vel som i deres Storhed?« (koncept 1889).

Selv om han (i romanerne »Unge Bander« og »Kitty«) efterhånden gennemskuede borgerligheden, så var han dog så stærkt bundet til den, at den lyriske udfoldelse gik i stå, og efteråret 1892 rejste han til Paris efter en verden, der stemte bedre overens med hans forventninger. De første breve hjem var for Ingeborg Stuckenberg »som en levende duftende Luftning af det jeg forstaar ved Rænesanze! (...) Du forekom mig i de Breve som en Aladdin, hvem de lykkelige Ord falder lige i Turbanen, medens andre staar og stirrer efter dem.«

Hans oplevelser i Frankrig og Italien danner en overraskende nær baggrund for bøgerne »Antonius i Paris« og »Valfart«. Bo Hakon Jørgensen har genudgivet »Valfart« med en efterskrift, »Konge i faldet«, som bl.a. meddeler en del af det selvbiografiske stof, især i form af breve fra Karen Topsøe, som blev hans ulykkelige Pariser-forelskelse, og Clara Robinson, som han en tid levede sammen med i Italien, – til faderens store fortrydelse. Venstrehøvdingen og bladkongen Rasmus Claussen finansierede det meste af sønnens rejseliv og fastholdt ham ind til hans fyrretyvende år i økonomisk og dermed moralsk afhængighed. Da Claussen sad fast i Nice efter at have brugt sine penge på Clara, bekendte han oprigtigt og åbent sine synder, og faderen brusede op: »Han maa nu efter den Historie kaldes tilbage øjeblikkelig; jeg vil ikke længer betale hans vilde Liv i Udlandet.«

Ifølge Bo Hakon Jørgensens udmærkede efterskrift var »Valfart« ikke kun, hvad bogen selv ville være: et udtryk for den højeste erotiske opfyldelse, men tillige en frigørelse af bevidstheden fra den konkrete erotiske trang, som kunstnerisk sét gjorde ham til modernist. Efter mit skøn er det en forceret konklusion, eller måske er det rigtigere at sige, at Claussen måtte igennem den proces gentagne gange, inden den »lykkedes«.

Efter hjemkomsten giftede han sig i 1896 med Anna Christensen, som han havde været forlovet med ti år tidligere, i Horsensstiden. Forholdet var tilsyneladende gennemtrukket af en omskiftelig dobbelthed, der langsomt sled det op.

I perioder levede hun med og foldede sig ud i det uborgerlige, let fugtede liv i Paris og Italien, sådan som man får indtryk af det gennem en række herlige og meget levende epistler fra (og til) Edith Nebelong (Rode).

Ægteskabets anden side kommer frem i billederne af den »Søvnlussede« kone, der idelig sover ind om aftenen, mens han sidder og skriver, men »om Dagen adlyder hun. Gud, hvis jeg ikke havde hende brændte jeg Byer af.« Hun må have været en stadig sammensætning af stor, nivellerende jordnærhed og levende drøm. I sin indledning citerer Frans Lasson en digt-kladde, som er nok så besk i sin markering af modsætningerne:

Hun vidste ikke, at Træthed kan ogsaa være en Synd,
og derfor, naar Opsangen toned, var hun bestandig træt.
Der er en Træthed for Livet, som slider Lykken tynd,
men evig blandt unge Rugax gaar den som er glad og let
(...)

Jeg dadler ikke min Kone – bebrejder hende ej,
naar hendes store Træthed blev Skaberens Synd mod mig.
Den samme Kone Ane er bleven min bedste Gave,
den, som jeg nu og altid alene ønsker at have.

Så åbent han selv forholdt sig til Skaberens gavmilde værk og dets ekko i Opsangen, ventede han åbenbart den samme hengivelse af ægteskabet. Besværet af trætheds-hurdlerne, men uden at fragå inspirationen, holdt han på sin tynde lykke. Som to cirkler med samme centrum gik hans private liv i ét med hans mest utopiske forventninger. Det forhold er tidligt beskrevet i et brev til filosofen Harald Høffding i anledning af »Naturbørn«, hvor han lader den lille eros gå i marken for den store:

»Jeg tror ikke, at nogen ret for Alvor kan dyrke den store Eros, saa længe han endnu er ung nok til at digte paa sit eget Liv. Der vil indblande sig saa meget personligt, som maa have Udløb. Men der /det?/ er maaske ingen Skade til; ti selv om man forstaar mindre, føler man stærkere, og det er i alt Fald i Poesi et Fortrin.«

Edith Rode besad et umiddelbart talent for at forstå ham, og stod ham efter århundredskiftet bi som sekretær, så han igen lærte at »tro paa sit Drømme-

lands Nytte« (IV, 104). Efter Stuckenbergs bliver hun i en periode den, der skaber sammenhæng i brevrækken og lokker de muntre toner frem i hans epistler, som her efter et aflyst besøg:

»Jeg fik i Gaar femogtyve Flasker Barbera extra. Den er virkelig værd at drikke. Og den skal nu trøste mig; den skal ikke sætte Vinsten paa Helge /Rode/s Tænder.

Siden vil jeg dø Græsdøden.

Jeg kan endnu løfte en Haand opover Grønsværet. Med den vil jeg vifte langt og smærteligt til Jer.« (29. 5. 05).

Det var problemet med den store og den lille eros, der kom i centrum i årene umiddelbart efter giftermålet, da Claussen tumlede med skuespillet »Arbejdersken« (1898), som blev en publikumsmæssig fiasko. Det er almindeligt at tage det til efterretning som et velfortjent nederlag, og det er vist nok det eneste punkt, hvor de ellers bagkloge udgivere Lasson (og Hunosøe) er enige med samtidens uforstående Claussen-kritik. I virkeligheden er det måske det punkt, det trænger sig mest på for en nærmere analyse, for det er påfaldende, hvor stor en rolle stykket spillede for Claussen selv, og hvor nær han derfor tog sig kritikken.

Allerede Ernst Frandsen så – i forlængelse af Claussens egen forståelse – arbejdersken som poesien selv, poesien som livsmagt, altså den store og den lille eros i én og samme skikkelse. Arbejderskens selvmord er at forstå som poesiens undergang i dens forsøg på at ændre virkeligheden og overskride dens klasseskel; uden en nedbrydning af de eksisterende klasse modsætninger vil den poetiske utopi aldrig kunne virkeliggøres. »I mener maaske, at et Overmod som hendes ville sprænge Livets Skranker«, lyder stykkets morale. »Vel, saa har hun ofret sin stolte Ungdom, for at der i vore Øjne altid maa bevares lidt af Drømmen.«

Det ligger i forlængelse heraf, når Claussen i 1901 skrev til den italienske socialist Claudio Treves, at »Arbejdersken« »i en Sum gav alt det bedste, jeg havde at fortælle om arbejdende Masser og deres Skønhedslængsler. (...) Er Uvirkeligheden og Drømmen ikke foreløbig at foretrække for en Tillempning til den snævre og umuligste Virkelighed?« (Løvetandsfnug s. 111 og 114).

Hverken med »Arbejdersken« eller i sit ægteskab fik Claussen tilsyneladende indfriet sine forventninger til tilværelsen. Det betød imidlertid ikke, at han lagde sin teknik eller sit digteriske selvforbrug om. I den forbindelse har Aage Henriksen hævdet, at »I denne storladne digterskabne savnes en viden om, at der i jeget findes en højere vilje, der i retningen oppe fra og ned kan hæmme og nedbryde den umiddelbare drift. Samvittigheden åbner for en dybere, varigere inspiration end fantasien.« (Det guddommelige barn s. 108). Den særlige form for poetisk erindring (i modsætning til fantasi) og tilsvarende samvittighedsfuld omgang med hustruen, som Aage Henriksen her efterlyser, fik Claussen vist nok aldrig indøvet; han lærte sig aldrig »ægteskab«.

Sophus Claussen havde – også i virkeligheden – råd til at være fornærmet; lå han i strid med livet, var det ikke kun hans skyld. »Tilværelsen – i sin særlige danske Form – er rædsomt gaet i Stykker for mig, uden at jeg, som sagt, har noget at angre – uden at jeg fortryder en Snus af min Opræden hidindtil overfor Tilværelsen i dens specifikke Form af flora danica.« (15. 4. 1902). Claussen havde råd, og måske kunne han netop derfor opretholde sin ubegribelige og ømskindede naivitet i forhold til kolleger og anmeldere.

Hans forhold til forlæggerne, som Frans Lasson har fremlagt særskilt i »Fra Ekbåtana til Klareboderne«, er både hårræsende og begribeligt. De prosaværker, han først funderede sin selvforståelse og selvspekt i, var ikke meget sammenhængende i gængs forstand, og Gyldendals direktør, Peter Nansen, efterlæste gang på gang samling og helhed. Den *var* der under Clausens uforlignelige oplæsninger, men bagefter fik tilhørerne tømmermænd; om den lille cyklus »Kyllingesorger« noterer Stuckenbergs: »De forekommer mig paa Tryk noget magrere, end da Du sad her og reciterede dem. Jeg troede nemlig den Gang, at det bare var Brudstykker, Du kom med, og saa opdager jeg nu, at det omtrent var hele Historien. Mig tykkes, Du burde fodre dem betydeligt bedre, inden Du sælger dem.« (20.12. 89).

Selv om Claussen udfordrende kunne fastslå, at »den simple Virkelighed kan ikke rumme os helt, med vore høje Hensigter!«, så *skulle* hans himmelstræbende visioner om »Talentet som Guds Anordning paa Jorden« (II, 133) forliges med hans nedslående erfaringer med forlæggerne. Det blev til det »Udholdenhedsløb – jeg ved ikke noget bedre Navn for dansk Forfatterskab« (II, 61), som han med indolent stædighed og ubeslutsom energi gennemførte over mere end 40 år. Ser man på hans mange betydningsfuldt omtalte tilløb, forliste projekter og urealiserede planer og lægger dem til den ikke overvældende modtagelse, som værkudgavens efterskrifter dokumenterer til overmål, så står Peter Nansen egentlig ikke i noget dårligt lys som forlægger, – synes jeg.

Aage Henriksen og – i forlængelse af ham – Jørgen Hunosø mener, at Sophus Claussens lidenskab for ordet og poesien var årsag til hans ulykkelige stilling efter århundredskiftet. Jeg ville forsøge at se sagen på en lidt anden måde. Under den lange krise i begyndelsen af århundredet skiller den store og den lille eros sig under mange forviklinger ud fra hinanden, og den lille eros skiller sig ud fra hans liv som kunstner, ophører som element i hans kunstnerliv, så at den private forventning til tilværelsen på *langt* sigt erstattes af en repræsentativ funktion, som det tog ham lang tid at komme til klarhed over. Det var ikke nogen smal sag for en poet, for hvem – som Tom Kristensen bemærker i sin lille afhandling fra 1929 – hvert livsproblem forvandlede sig til en kvinde, førend han kunne forstå det. En del af denne proces er skildret i »Mennesket og Digteren« (1907/17), hvor en egentlig menneskelig eksistens afskrives, og hvor han stiller sig til rådighed som medium for en anden slags digtning, med rod i det organiske liv, som han heller ikke var tryk ved – endnu.

Med »Djævlerier« havde Claussen forsøgt at hente drømmen og livets tone

frem af en snæver og forvrænget omverden og at gennemskue sin egen lille eros med de skæve ben som en fortvivlet version af den store; den naboerske, der engang havde ladet syv og ni være lige, tog sig nu helt anderledes ud:

Hun danned imod Poesien
 med alle de Fjender, man aldrig har set,
 en uovervindelig Majoritet.
 (...)
 Nu vender hun Ryggen, hvis jeg gaar forbi ...
 Men Ryggen er vild Poesi.

Tidligere havde han altid vidst, at »mine Drømme om Livet viser, hvorledes jeg burde have fundet det. Jeg er en Opsamler af tabte Drømmelaser – jeg vil gøre Utopier levende (...) Rejs Jer, I skal atter lære at rejse Jer og gaa frit om.« Sådan havde det lydt i et notat fra 1897 (Frandsen I, 206-07), og det ligger i forlængelse heraf, når han vil forløse ryggens poesi hos de fornærede nabomadammer. Her var Sophus Claussen for så vidt i tråd med Grundtvig, der i forordet til »Nordens Mythologi« (1832) skriver:

»Det kan nemlig slet ikke, som Man i den sorte Skole saa bagvendt har paastaet, ligge i *Phantasiers Natur*, at der ikke giennem Livet udvikler sig en *tilsvarende Virkelighed*, men det maa nødvendig ligge i et Vanheld, der er tilstødt Menneske-Naturen, og har forstyrret de oprindelige Forhold;«

Men Claussen kunne ikke unddrage sig den sorte skole og betvivlede på djævelsk vis det 'sunde' i sin egen fantasi natur, som bestod i epokale forvrængningers repræsentative nærvær hos ham selv. I forlængelse af det kan man undre sig over, at de sidste 10-15 års nyorienteringer ikke er slået igennem i kommentarerne hos (Lasson og) Hunosøe; ikke i form af ideologikritiske håndkantslag, men som gehør og hjælpsomhed over for de driftsmæssige og samfundsmæssige reflekser i Claussens eget univers.

Således skrev Claussen i juli 1906 et tilbageskuende brev til litteraturhistorikeren Vilhelm Andersen, som Frans Lasson – påfaldende nok – *ikke* har taget med i sit udvalg:

»Thi jeg har dyrket det elskelige under alle Former lige fra det skønne til det elskelig hæslege, det, der forfører os alene ved sin Virkelighed, mens saa megen Skønhed bliver Ord, Ord, Ord. Og jeg har forestillet mig, at jeg mere digtede om en ny Tid og dens Virkeligheder end om et evigt Skønhedsrige. Jeg elsker ofte de foruroligende Toner paa Bekostning af Munterheden. (...) Læs »Arbejdersken« (...) og se, hvor uløselig Troen paa en personlig Lykke er knyttet til Forestillingen om en stor, almen lykkelig Virksomhed, et Fremtidskimære ... Et Babylon, bygget ikke paa Maskinernes Vælde, men paa Menneskehjærternes Rigdom.« (Uverificeret afskrift af brev i Vilh. Andersens samling på Det kgl. Bibliotek).

Den langsomme genopbygning af forfatterskabet i det 20. århundrede fandt sted fra neden af, på et så uambitiøst, organisk niveau, at der endnu ikke er stødt noget »Vanheld« til, som har forstyrret de oprindelige grundforhold.

Men selv her var ambivalensen til stede som en dobbelthed i de billeder, der bruges til at beskrive med:

Jeg føler med Græsset som gror
 og med Ilden som hærger,
 med Blomsten der aabner sin Bund
 og Vulkanen i Udbrud. (V, 72)

Først under og efter krigen turde han trygt give sig hen som medium, fordi han nu vidste, hvad der var godt og ondt, og at det onde ikke skyldtes en skavank hos ham selv. Han kunne nu sætte kunsten ind som »Aandens Nøgle til alle Jordens Værdier«. Den pigeskikkelse, der nu trådte frem, var ikke tegnet i den gamle attrås skikkelse. Det var den skabende tankes muse, og han kaldte hende »Fantasia«. Ånden var redebon, men kødet stadig skrøbeligt; »Ak, hvor de dumme Sanser støje!« hedder det i et sent digt (VII, 51).

Det blev nu hans kald som digter at pege på tingenes rette bestemmelse, og forkyndelsen antog den fromme og desperate diktion, som er så karakteristisk for f.eks. »Atomernes Oprør«. Den forståelse, han havde søgt, mødte han sent i sit liv hos Inger Nielsen, som han giftede sig med på dødslejet, i 1931. Han havde lært hende at kende allerede i 1914, sådan som det fremgår af den lille samling breve, Frans Lasson på næsten mirakuløs vis har fundet under oprydning i Claussens gamle villa i Jægersborg så sent som i efteråret 1984. Sammen med forfatteren Hans Kirk kom Inger Nielsen i den sidste del af Claussens liv og efter hans død til at varetage de opgaver, Edith Rode engang havde stået bi med.

Men endnu faar jeg Lyst igen med Krudt og Bøsse
 Med Dolk og Kniv at lege og jonglere
 i farlig Nærhed af den hvide Hud
 og se, om du kan holde Gyset ud. (IX, 61)

Efter et ihærdigt indsamlingsarbejde har Frans Lasson foretaget et udvalg af breve, »som belyser digterens menneskelige og kunstneriske udviklingshistorie«, igennem »de åndelige valgslægtskaber, som Sophus Claussen fra sine tidligste ungdomsår vedkendte sig.« Som udgiver angår hans overvejelser i højere grad det, han ikke har kunnet skaffe til veje, end det, han ikke har taget med. Det gælder brevene til Johannes Jørgensen, som en samler har sat sig på, og hvad Ingeborg Stuckenberg smed på ilden. Endelig har Lasson *meget* ondt af familiens mimoseagtige reservation m.h.t. den ægteskabelige brevveksling. Argumentationen går sådan (mine fremhævelser):

»At fastholde en oprindelig velbegrunnet diskretion, hvad Sophus Claussens ægteskabelige forhold angår, mere end halvtreds år efter hans død, må siges at være ikke alene overflødig, men også *direkte hæmmende* for arbejdet med at udbrede kendskabet til *digteren*. Genudgivelsen af hans lyriske

livsværk har allerede skaffet ham mange nye læsere, flere vil komme til, og derfor burde der være uhindret adgang til alt det skriftlige materiale, som årene ikke har malet til støv.«

Højt til hest kræver Frans Lasson ind med Videnskabens store ord, hvor familien endnu kan have hensyn til at tage og stærke affektive bindinger. Anna Claussen døde først i begyndelsen af 50'erne, godt 20 år efter Sophus, og digterens digte, som også Lasson selv mener det kommer an på, er jo disponible for de mange nye læsere; hvor mange de end er, begrundet det ikke nogen uhindret adgang.

Kan han ikke komme til, nærer Lasson sig ikke for sentimentalt opspind, f.eks. når det i indledningen om den før citerede kladde om hustruens træthed hedder, at den »er sikkert blevet skrevet rent med Claussens smukkeste skrift og lagt ved hustruens kuvert på morgenbordet efter en natlig ordstrid.« – Her havde pladsen været bedre anvendt på en argumentation for *ikke* at opøge eller inddrage Claussens internationale korrespondance i en brevdugave, der omfatter de åndelige valgslægtskaber, Claussen fandt det frugtbart at udveksle tanker med. Ganske vist havde han ikke 'meninger', der stod til diskussion på internationalt niveau sådan som Georg Brandes, og hans udenlandske kontakter var næppe heller så mangfoldige, men de var efter hans eget udsagn meget intense, til tider så livsnødvendige for ham, at han bosatte sig hos dem i Paris. Diskussionerne med Helge Rode om oversættelsen af Shelleys »Den følende Blomst« har høj instruktiv værdi, så det er unægtelig et savn, at brevvekslingen med den franske oversætter (og senere svigersøn) Guy-Charles Cros, med Verlaines sekretær Cazals, og med Stuart Merrill og le Rouge *ikke* er med. Også brevvekslingen med Claudio Treves havde man gerne set, jf. det brev der er trykt i »Løvetandsflugt«. Nu er kun *danske* breve (+ Bjørnsons og Anders Österlings) med. Som før citeret findes der et – efter mit skøn – læseværdigt brev til Vilh. Andersen, som ikke er med, og det havde vist været oplysende at læse brevvekslingen med kritikeren C. E. Jensen, som var den første, der gav en bred præsentation af Claussens forfatterskab (jf. omtalen hos Hunosøe III, 161).

Selve læsningen af brevene forekommer omhyggeligt gennemført, og dog viser en krydslæsning af de breve, som også Hunosøe citerer (efter originalerne), at der forekommer en del divergerende læsemåder; så vidt jeg kan dømme som regel i Hunosøes favør, bortset fra interpunktion og markering af ny linie. Her oplyser Lasson at følge Claussen strikte, og i hvert fald er brevdugaven fyldigere forsynet end værk-efterskrifterne.

Som eksempler nævnes at Lasson placerer et udatert brev fra Johannes Jørgensen under »1899?«, evt. senere, hvor Hunosøe formentlig rigtigere har »juli 1894«. I brevets begyndelse læser Lasson: »siden al den Stilhed«, Hunosøe »al den Slethed« (Br. I, 351 ≠ IX, 350). Af lignende karakter er Br. II, 106: »genføles« ≠ VIII, 152: »genfødes«; Br. II, 246: »»interessant«« ≠ IV, 154: »uinteressant«; Br. II, 154: »ved« ≠ IV, 151: »med«. – Udover disse eksempler, som ikke er systematisk opsamlet, findes der en god del afvigelser, som kan skyldes svigtende omhu med korrekturen hos den ene eller den anden, men *helt* tryk følger man sig ikke hos Lasson.

Noget lignende viser sig i kommentaren, som vist ikke rummer fejl, men er spartansk, når det gælder referencer. I forbindelse med Edvard Brandes og senere Johannes V. Jensen havde læseren været godt hjulpet med et par pressehistoriske henvisninger, f.eks. til Hakon Stangerups Cavling-bog og Vald. Koppels ældre værk om Politiken; og i forbindelse med Claussens egne artikler virker det bagvendt, at der ikke bringes oplysninger om tilgængelige optryk i Stig Krabbe Barfoeds og Brinch Petersen/Rukovs udvalg; kun de færreste har Engelbrecht og Herrings store bibliografi for hånden undervejs, så her burde »mange nye læsere« have uhindret adgang.

Som indleder nægter Lasson sig umidlertid ikke noget. Det er bl.a. Morten Borup, der i sine mange udgivelser har fastlagt den praksis at indlede brevsamlinger med en kort placering og karakteristik af brevskriverne. Dét stof har Lasson som nævnt placeret i indskudte afsnit mellem brevene og anvender i stedet sin indledning til en vidtløftig beretning om sit felttog for Claussen og kvalerne med at få stoffet på bordet. Lasson vil gerne bidrage sit til »den personlige myte«, som »det imidlertid endnu ikke er blevet Claussen forundt at opnå«, »en myte, som læserne umiddelbart genkalder sig, så snart de hører navnet Sophus Claussen.« (I, 7 og 33, fulgt op i kommentaren II, 166 og 191).

Det er muligt, der er salg i den slags »Versuch einer Mythologie«, som Lasson har flair for, men synderlig sagligt er det ikke, og det gør ikke læseren klogere, på Sophus Claussen.

Derimod er Jørgen Hunosøes udgave af lyrikken et solidt stykke arbejde, i niveau med Sprog- og Litteraturselskabets tidligere udgaver af lyriske forfatterskaber som f.eks. Kingo, Johannes Ewald og Emil Aarestrup. De originale digtsamlinger er bevaret som intakte helheder og i bind 9 suppleret med utrykte digte, udkast og lejlighedsstryk m.v. Det fyldige variantapparat er ikke fuldstændigt, for det ville have sprængt rammerne. Det bygger på et skøn og giver samtidig instruktive anvisninger for den, der vil finde ind til yderligere materiale i Claussens papirer; er man først blevet fortrolig med det, giver det ofte fremragende instruktion i, hvordan forfatteren arbejder med sine digte igen og igen. Ved en ubetænksomhed henvises der med linietal til de lange ustrofiske digte, f.eks. hexameterdigtene, og så er der ikke nogen linietæller i primærteksten. Her må man altså møjsommeligt tælle selv for at komme igang.

Efterskrifterne, der følger hver enkelt digtsamling, giver et meget fyldigt billede af den samtidige reception og Claussens reaktioner på den og dialog med den. Det kan blive enstonigt, og Hunosøe anvender selv udtrykket »en kongerække af eksempler på uforstand«. Det havde været oplysende at bringe 50'ernes og især 60'ernes reaktioner på optrykkene af »Pilefløjter« og »Djævlerier« som en senere tids selvfølgelig åbning og accept af det, som samtiden uforstandigt løb panden imod.

Den samlede efterskrift (i bind 9 s. 337-61) rækker efter min mening ikke mange venlige hænder frem til en helhedsforståelse af forfatterskabet. Hvor den går ud over Sophus Claussens egne udtalelser om sagen, støtter den sig til Aage Henriksens forståelse af forfatterskabet. Det er vist nok en frugtbar *indfaldsvinkel* til forfatterskabet, men jeg tror ikke den er så velegnet til at komme *videre* i det, og efterskriftens behandling af perioden 1901-17 er da også

bemærkelsesværdig kortfattet. Her er endnu meget at gøre, og det kan undre, at Hunosøe ikke har inddraget synspunkter fra rækken af utrykte specialer. Læseren må fremdeles gå direkte til forfatterskabets egne tekster; for lyrikkens vedkommende på det fremragende grundlag af tekster og varianter, Jørgen Hunosøe har etableret.

I forordet til hele udgaven har Sprog- og Litteraturselskabet givet en principiel redegørelse for de problemer, som er forbundet med at udgive danske forfatterskaber i pålidelige, tekstkritiske og kommenterede udgaver, fulgt op i Selskabets præsentationshefte nr. 14 (1984), der drejer sig om Claussen-udgaven. Det største og afgørende problem ligger i, at Statens humanistiske Forskningsråd ikke kan yde tilskud til trykning af fiktive værker, og Selskabet ser derfor i øjnene, at dette blev den sidste store klassiker-udgave og Sophus Claussen den sidste rigtige mohikaner. Det er forbløffende, at de bevillende myndigheder ikke har kunnet finde en langsigtet løsning på det problem.

Per Dahl

Sven H. Rossel: Johannes V. Jensen. Twayne's World Authors Series. Scandinavian Literature. Boston, 1984. 199 s.

Bent Haugaard Jeppesen: Johannes V. Jensen og den hvide mands byrde. Eksotisme og imperialisme. Rhodos. Kbh., 1984. 264 s. 92,- kr.

Sven H. Rossel, professor i nordisk i Seattle, har skrevet en præsentation af Johs. V. Jensen på engelsk i den nyttige serie Twayne's World Authors. På et par hundrede sider får den udenlandske læser uden større kendskab til den danske nobelpristager og uden mulighed for at læse ret mange af hans værker på andet end originalsproget kyndig og sober besked om hans life and works.

Efter en kronologisk oversigt beskrives i kapitel 1 over 44 tætte sider forfatterens personlige og litterære biografi, det sidste med hensyntagen til også mindre kendte (og uoptrykte) artikler og pjecer. Den egentlige karakteristik af forfatterskabet falder i en tredjed af tese, antitese og syntese. Kapitel 2 skildrer Johs. V. Jensens intensivt selvanalytiske periode i 1890'erne og forsøget på løsrivelse fra introspektionen («Danskere», «Einar Elkær», «Skovene», «Intermezzo»). Kapitel 3 redegør for det positive modstykke hertil i erobringen af virkeligheden – *Kendsgærningen*, som Johs. V. Jensen sagde i «Den gotiske Renaissance» («Himmerlandshistorier», «Madame d'Ora», «Hjulet», «Eksotiske Noveller»). Mod sætningerne introspektion og ekspansion går op i en højere enhed i forfatterskabets mytiske arbejder, der behandles i kapitel 4 som stedet, hvor Johs. V. Jensen når sine største digteriske højder («Kongens Fald», mytesamlingerne, «Den lange Rejse»). Kapitel 5 rummer endelig en samlet gennemgang af Johs. V. Jensens lyrik fra de eksperimenterende prosadigte i «Digte» (1906) til den kvantitative overgang til afklaret klassicisme i rolige verssmål i den definitive udgave af antologien «Digte» (1948).

Rossels hovedkomposition synes lige så overbevisende, som hans begejstring for forfatterskabets digteriske kvaliteter er smittende. Johs. V. Jensens ofte

diskuterede mytebegreb drøftes påny i centrale citater (s. 84-87), og der peges på myten ikke alene som en særlig erkendelsesform, men også som et praktisk begrundet format, afledt af avis- eller tidsskriftindlægget. For resten er det i Rossels gennemgang (f.eks. s. 113 f.) påfaldende, i hvor høj grad Jensens myter i deres litterære teknik står i gæld til 1890'er-symbolismen og bag den også højromantikken. »Den lange Rejse«, der gennemgås i episk rækkefølge og ikke i udgivelsesorden, betegnes som »grandiose in its concept, filled with provocative reflections and composed in a language that is inimitable in its personal originality« (s. 140). Rossel plæderer kraftigt for at betragte værket ikke blot som en darwinistisk lærebogsroman, men også og snarere som »a collection of mythic texts, lyrical fantasies with inserted essays, held together not by a pervasive plot but by a leitmotif: longing as a point of departure for the described expansion in time and space, and as an existential matter, a basic condition of life« (s. 138). Det er rammende formuleret.

Bogen er overalt skrevet på baggrund af Johs. V. Jensen-forskningen (der får karakter og vidnesbyrd i en kommenteret bibliografi til slut) og af Johs. V. Jensens selvdomme, det sidste måske lidt for uhistorisk, når »Intermezzo« (1899) belyses med udsagn hentet i »Fra Fristaterne« (1939) eller »Skovene« (1904) med en karakteristik fra »Udenfor Tiden« (1923) (s. 55 og 57). Forstadier og påvirkninger registreres vidende, og man lægger bogen med en følelse af at have fået et rimeligt helhedsbillede på et overskueligt antal sider. Johannes V. Jensens filosofisk-essayistiske forfatterskab forekommer noget underbetonet og kunne nok have båret en selvstændig behandling. Da der ikke bringes nogen overordnet sammenfatning af bogen til sidst, kan det afsluttende kapitel 5 om lyrikken virke eftertænkt og påklistret. Det er synd, for Johs. V. Jensens udvikling fra desperat nihilist til rolig betragter – tidsmæssigt igennem og filosofisk set på tværs af to verdenskrige! – støttes udmærket af den kunstneriske bevægelse i hans digte fra de modernistisk urolige ungdomstekster til den modne Oehlschlägerske afklaring i de senere (hvortil svarer hans Thorvaldsensdyrkelse i flere kunstdokumente arbejder).

Det ligger i Twayne-seriens væsen, at indføringen i de udvalgte forfatterskaber skal være mere venlig end kritisk. Rossels bog lever op til dette ideal. Her er ingen ukvemsord om Johs. V. Jensens kvindesyn eller naturromantik, og begreber som *imperialisme* og *racisme* findes ikke i stikordregistret. Det er digtningen, der står i centrum. Desværre er bogen sidste udgivelse i Twayne's nordiske afdeling. Ophørsstemningen fornemmes i det disharmoniske ydre udstyr: nydeligt grønt shirtingsbind som ramme om tekstsider i upyntelig maskinskriftsats.

En bog af en helt anden art om Johs. V. Jensen er udgivet samtidig med Rossels (der ikke har den med på sin litteraturliste), Bent Haugaard Jeppesens studie i Johs. V. Jensens eksotisme og imperialisme, med et Kipling-citat (fra 1899) betitlet »Johannes V. Jensen og den hvide mands byrde«.

Haugaard Jeppesen, lærer ved Askov højskole og fordelagtigt bekendt for en instruktiv lille bog om Henrik Pontoppidans samfundssyn (1962), behandler et begrænset udsnit af Johs. V. Jensens tematik, hans racesynspunkter, opfattet som udtryk for en aldrig sluppet imperialistisk grundtankegang.

Haugaard Jeppesen giver, i lighed med Rossel, Johs. V. Jensen stor kredit for hans digteriske og sproglige mesterskab, men retter sit skarpe søgelys mod digterens viltre forestillinger om racers og folkeslags historiske roller i nationernes og kontinenternes kamp for at overleve og beherske hinanden. Bogen gennemgår racetematikken fra »Den gotiske Renaissance« (1901) til »Afrika. Opdagelsesrejserne« (1949). Dommen over Johs. V. Jensen mildner Haugaard Jeppesen med mange metodediskuterende omsvøb både i sin indledning og slutning, men den falder alligevel hårdt. Konklusionen, som læseren, hvis de aftrykte Jensen-citater står til troende, ikke kan andet end at tilslutte sig, bliver nemlig, at Johs. V. Jensen, skønt aldrig antisemit, må have »prædikateret racist – undertiden tilmed en ikke så lidt brutal og vulgær« (s. 250), kun frelst fra at ende i nazismen ved sin »rummelighed og den temmelig sorgløse mangel på konsekvens« (s. 249).

Haugaard Jeppesens ideologikritiske studie i en mørk del af forfatterskabet, med tilslutning i forbifarten til Henrik Wivels portræt af digteren fra 1982 som seksualitets- og kvindeundertrykkende victorianer (se anmeldelse i *Danske Studier* 1983), fremdrager ubestridelig en anno 1900 tidstypisk side hos nobelprisvinderen. Johs. V. Jensens holdning til samspil og konflikter mellem forskellige racer og nationer er – i hvert fald op til 1. verdenskrig – virkelig problematisk.

Problematiske er imidlertid også fra et litteraturhistorisk synspunkt Haugaard Jeppesens fremstilling. Hans undersøgelse består væsentligst af en monotont bedøvende og sløvende lang, lang række af korte citater, alle sigtende til at underbygge tesen om Johs. V. Jensens racisme fra først til sidst. Undertiden får citaterne lov at tale for sig selv, undertiden forsynes de med – som regel let ironiserende (se f.eks. s. 102 f.) – kommentarer af den bedrevidende forsker. Bog for bog må Johs. V. Jensen stå skoleret for sin manglende tankemæssige konsekvens, hvor han efter Haugaard Jeppesens mening burde have udtrykt sine ideer i »en forståelig, modsætningsfri formel« (s. 98). Galt var det også, at han ikke havde spor sans for økonomiske forklaringer på historiske udviklinger og kriser (s. 153, 220). Haugaard Jeppesen giver her sit eget stede mere end Jensens.

Påvisningen af imperialismen som gennemgående Zeitgeist i forfatterskabet er central og her profileret tydeligere end i den hidtidige Jensen-forskning, men den fungerer mest som et reduktionsinstrument. Haugaard Jeppesen bemærker det interessante i, at den fine og kultiverede Helge Rode i sin samtidige kritik af Johs. V. Jensen i 1916 ikke tager afstand fra dennes racetænkning (s. 141). Men Haugaard Jeppesen under sig ikke tid til at undersøge hvorfor, for i hans udskriftmateriale presser det næste Jensen-citat allerede på til ubarmhjertig udstilling. Han foretrækker den samlede vægt af de mange citater for en vægtning af dem. En af bogens svagheder bliver således den manglende sans for nødvendigheden af (litteratur)historiske årsagsforklaringer.

En anden svaghed ligger i det videredigtende, vist i forlængelse af Haugaard Jeppesens ærligt indrømmede engagement i Jensens sprogkunst, derudover også inspireret af Henrik Wivels jagt efter seksualsemboler i teksterne. Vulkanen Gunung Api i »Det tabte Land« (1919) bliver for Haugaard Jeppesen et

fallos-symbol (s. 180). Når mændene i »Cimbrenes Tog« (1922) ved synet af idealpigen Vedis griber »fastere om lansen«, modstår Haugaard Jeppesen ikke en parentetisk tilføjelse: »eller hvad det nu er« (s. 196). Afrika-imperialisten Samuel Baker's yndlingsriffel the Baby karakteriserer han som »en grotesk freudiansk potensforlænger af et kæmpegevær« (s. 243). Atter spejler Haugaard Jeppesen sin egen tid, ikke Johs. V. Jensens. Vulgærfreudianismen går helt ned i banale betragtninger som: »Skov og hav er fra gammel tid romantiske kvindelige symboler fostret i betrængte mandlige hjerner eller hvor drifterne nu sidder« (s. 102), hvorefter han kan fortsætte med en udlevering af Moa- og Vår-figurerne. Johs. V. Jensen selv så faktisk i psykoanalysen kun en »infantil Filosofi, som styrter Kulturtrinet tilbage til Fallosdyrkelsens Tidsaldre« (»Det Blivende«, 1934, s. 34).

Den største svaghed ved bogen er, at Haugaard Jeppesen ikke stiller det indlysende spørgsmål om sine Jensen-citaters plads i de pågældende værker. Kontekstproblemet berøres kun spagfærdigt. I sin snakkesalige indledning konstaterer Haugaard Jeppesen suverænt, at en meget minutiøs gennemgang af forfatterskabets sidste fase, ca. 1925-1950, er »unødvendig« og »uundgåeligt« ville trætte med gentagelser (s. 9). Han forsikrer siden, at de sidste 25 år ikke føjer »noget afgørende nyt« til (s. 201), og nøjes derfor med at anbefale de sidestærke antropologisk-filosofiske værker læst for deres underholdningsværdi (s. 205), med støtte i negative udsagn fra en ellers sædvanligvis ivrig Jensen-apologet, Leif Nedergaard.

Det er i kapitel 6, Haugaard Jeppesens studie klartest viser sin utilstrækkelighed. At Johs. V. Jensen i sin provokatoriske ungdom var imperialist og nordisk-germansk raceteoretiker i protest mod 1864-amputationen af Danmark og den litterære dekadence i 1890'erne er sikkert. Men da udfaldet af 1. verdenskrig blev anderledes end efter Johs. V. Jensens tanker, falmende hans overbevisning om racerenhed og raceforskelle til fordel for en (biologisk rigtigere) om raceblanding. Hans perspektiv udvidede sig hen over kompensationen for et nationalt mindreværds-kompleks til *det hele*, fra historien til naturhistorien, til livets oprindelse, han kortlagde vejen fra udviklingen i dyreriget til menneskeheden præhistoriske og historiske kulturstadier. Tilbage af hans ungdoms racistske andel i den victorianske Zeitgeist bliver gentagne indtryk af fremmede (farvede) folks kropslugte og lignende sansninger fanget af det smerteligt følsomme sanseapparat, der var Johs. V. Jensens velsignelse og forbandelse. Kun ved at klippe citater ud af sammenhængen og afkorte behandlingen af et kvart århundrede til det groteske kan Haugaard (ved Afrikabogen i 1949) konkludere i Johs. V. Jensens »ganske uforstyrrede, sindsligevægtige solidaritetserklæring til ungdommens imperialistiske idcer og deres udbygning gennem årene« (s. 247).

Det positive i de senere værker tager Haugaard Jeppesen så godt som ikke hensyn til, skønt det i overvældende grad kunne moderere og relativere de sidste små spor af racisme. Vækstbegrebet fremstilles i »Dyrenes Forvandling« i 1927, men det er netop ved den tid, hvor Haugaard Jeppesen slipper forfatter-skabet i depression over dets monoton. Den lyriske idealisering af udviklingslærens genius i myten »Ave Stella« sidst i »Den lange Rejse« bliver en næsten

religiøs forkyndelse af en alkærlighed (for nu at tale romantisk). Appellen til elementarkræfterne i de mytiske oplevelser – Jensens uvillede sidestykke til Jungs archetyper – og fremhævelsen af det fællesmenneskelige som en familiefølelse på tværs af tid og rum reducerer Johs. V. Jensens racisme til de rette proportioner. Sympatien, slægtskabsfornemmelsen med alt levende, finder lyrisk udtryk i fugledigtene i samlingen »Aarstiderne« (1923). I sine etnologisk-spekulative værker efter 1925 ser Johs. V. Jensen hver race som et trin, *gradus*, af åndens, altså menneskehedens, udvikling, – nødvendigt, men hverken mere eller mindre værdigt. Den præfuturistiske lokomotiv- og maskinkult (»Den gotiske Renaissance«, 1901; »Hjulet«, 1905) og aeroplan-begejstringen under 1. verdenskrig afløses af tolkninger af langt mere basale opfindelser (brug af ild, øksen, hjulet, vognen, skibet, brug af heste, redskaber). Samtidig skærpes synet for selvudviklende civilisatoriske typer som Leonora Christine og Robinson Crusoe.

En undersøgelse, der tager Johs. V. Jensens essayistiske bøger alvorligt og skelner mellem bærende tanker og tilfældige huskud med anerkendelse af hans mageløse talent for iagttagelse af folk og fæ, er stadig et desideratum i dansk litteraturhistorie. Gentagelsen af Georg Brandes' ord (fra 1904) om Johs. V. Jensens ringe tænkeevne (Samlede Skrifter XV s. 203 ff.) bør ikke forlænges i én slet uendelighed.

Et sidste svagt træk ved Haugaard Jeppesens bog er den (ubevidste?) politiske dogmatisme. Johs. V. Jensens (muligt) konfuse forståelse af *imperialisme* får intet modstykke i en definition af Haugaard Jeppesen (ud over en simpel historisk-geografisk beskrivelse s. 12). *Racisme* bruges udefineret. Haugaard Jeppesen går stiltiende ud fra, at ethvert moderne menneske finder disse begreber negative. Det er måske rigtigt, men fritager det forskeren fra forpligtelsen til at betragte sin genstand fra alle sider, også en eventuel positiv?

Når Johs. V. Jensen op til sin død i 1950, netop da afkoloniseringen tog fart, fortsat så en opgave for den hvide mand i de varme lande, kalder Haugaard Jeppesen det bagklogt for »lidt naivt« (s. 247). Man fristes til det kætterske spørgsmål, om ikke også Haugaard Jeppesens tillid til velsignelsen ved imperialismens udtog er lidt naiv. Blodige stammeoprør, borgerkrige, militærkup, korruption, hungersnød, ødelæggelse af naturen er i dag de mest iøjnefaldende nyheder fra de gamle koloniterritorier; i øvrigt var landene i de førkoloniale perioder aldrig de paradisiske fredelige samfund, som man fablede om i Rousseaus og James Cooks dage. Hvis målestokken er materiel tryghed, fred og velfærd, havde de victorianske imperialister og Johs. V. Jensen måske ikke al uretten på deres side. En fordomsfri analyse heraf ville have givet bogen bedre balance. Det er vist også en følge af Haugaard Jeppesens ståsted, at Johannes V. Jensens teori om den nordisk-gotisk-baltiske races ekspansion affærdiges som »en storslået poetisk vittighed«, en særpræget personlig tolkning af »hele det imperialistiske sørøvertogt« (s. 13). Visionen har dog en lang tradition bag sig fra romantikken (hvis grundtvigianske historiesyn strejfes s. 189 f.), fra Montesquiueus klimateser i »De l'esprit des lois« (1748), fra C.C. Lyschanders djærve beretninger om goternes vandring i Europa i »Danske Kongers Slec-tebog« (1622) og vel egentlig fra Tacitus' germaneridealiserende.

Disse knubbede ord om Haugaard Jeppesens studie skal ikke skjule, at bogen også er inspirerende, vækker til sund eftertanke, giver lyst til en genlæsning af digteren og udfordrer til et gensyn med hans tankeverden. Det skal også med, at Haugaard Jeppesen en del steder mere eller mindre indrømmer, at hans grundtese er for stramt formuleret (allerede s. 15 f.). Bogen er redelig nok, men skævt anlagt.

I 1923 fastslog Helge Rode, at »Johannes V. Jensens Sind favner saa langt videre og naar saa langt dybere end hans Tanke« (»Røgenerationen i vort Aandsliv«, s. 137). Sven Rossel har givet et helhedsbillede af sinnet, Bent Haugaard Jeppesen et længdesnit gennem tanken. På hver deres niveau er de to bøger nyttige ajourføringer af vor tids Johs. V. Jensen-opfattelse.

Flemming Lundgreen-Nielsen